

บทที่ 5

การจัดการกับการลดการตีตรา การประทุษร้าย และ การเสริมพลังอำนาจ ที่เกิดขึ้นในกระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย

กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยเป็นหนึ่งในรูปแบบการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังของกรมราชทัณฑ์ ซึ่งถือเป็นจุดเชื่อมต่อกับสำคัญในการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขัง โดยกรมราชทัณฑ์ได้มีการจัดตั้งศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์สำคัญเฉพาะ คือ การทำหน้าที่ในการสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนการกลับสู่สังคม ซึ่งเป็นรูปแบบการเตรียมความพร้อมที่ก่อให้เกิดผลดีทั้งแก่ผู้ต้องขัง ครอบครัวผู้ต้องขัง ตลอดจนชุมชน การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้เป็นเพียงการศึกษาถึงรูปแบบกิจกรรม และการดำเนินงานตามนโยบายที่เกิดขึ้นแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังมองเห็นว่า กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยยังได้แสดงให้เห็นถึง การดำเนินงานที่มีส่วนสนับสนุนสำคัญในการจัดการกับการตีตรา การประทุษร้าย และ การเสริมสร้างพลังอำนาจให้เกิดแก่ผู้ต้องขัง และขยายผลไปยังครอบครัวผู้ต้องขัง และชุมชนร่วมด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย: การสร้าง กระบวนการหล่อหลอมทางสังคม

จากการที่ผู้ต้องขังเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม และเข้าสู่ชีวิตของการต้องโทษ สิ่งเหล่านี้นับเป็นกระบวนการที่น่าพาให้ผู้ต้องขังได้เข้าสู่การกำหนดโครงสร้าง และการสวมครอบอัตลักษณ์ใหม่ของการเป็นนักโทษเข้ามาแทนที่การเป็นบุคคลธรรมดาที่ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมทั่วไป การสวมเครื่องแบบนักโทษนับเป็นวิธีการ และสัญลักษณ์ที่ก่อให้เกิดความอับอาย เสื่อมเสีย แยกแยะ และยากที่จะยอมรับได้ไม่ยิ่งหย่อนไปจากการขาดอิสระจากการจองจำ รวมถึงความลำบาก และเจ็บปวดใจให้เกิดขึ้นทั้งกับผู้ต้องขัง รวมไปถึงครอบครัวผู้ต้องขัง แต่ถึงอย่างไรการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ก็จะต้องยืนอยู่บนฐานการสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคม และการแสดงถึงความเคารพต่อกฎระเบียบของบ้านเมืองต่อไป

แต่ก็พบว่า กรมราชทัณฑ์ได้มีความพยายามที่จะแสดงให้เห็นว่า การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังแม้จะเป็นการทำงานตามกฎระเบียบของบ้านเมือง แต่ก็มิได้เป็นการปฏิบัติงานที่ก่อให้เกิดการทำลายศักดิ์ศรี และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่มีอยู่ในตัวผู้ต้องขังให้หมดลง

แต่อย่างไรก็ตาม หากแต่เป็นความพยายามที่จะทำให้ผู้ต้องขังทุกคนได้รับการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริม การกลับสู่สังคมให้เกิดขึ้นควบคู่กับการต้องโทษ โดยเฉพาะการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในรูปแบบของ การเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งจะเป็นการสร้าง ความสมดุลของการเป็นผู้ต้องขัง กับการเป็นบุคคลธรรมดาให้เกิดขึ้น หรือกล่าวได้ว่าเป็น การดำเนินงานที่มีความสมดุลระหว่างการลงโทษ และการให้ความเป็นธรรมทั้งกับผู้ต้องขัง และสังคม ซึ่งเป็นทางออกที่เอื้อประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายในระยะยาว

การดำเนินงานที่เกิดขึ้น นับเป็นการดำเนินงานที่มุ่งให้เกิดกระบวนการหล่อหลอม ทางสังคมขึ้นมาใหม่ให้กับผู้ต้องขัง เพื่อจัดการกับรอยมลทินที่เกิดจากกระบวนการยุติธรรม และ สังคม ด้วยการต้องโทษในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดก่อนหน้านี้ให้บรรเทาเบาบางลงให้ได้มาก ที่สุด รวมถึงการสร้างความตระหนักในคุณค่าของตัวเองให้กับผู้ต้องขัง เพื่อสร้างโอกาสในการกลับ สู่สังคมให้เกิดขึ้น

ลักษณะของการเป็นเรือนจำเปิด

การเป็นเรือนจำเปิดไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของศูนย์เตรียมการปลดปล่อย หรือ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ต่างมีจุดร่วมที่สำคัญ คือ การมีสภาพแวดล้อม และบรรยากาศ ที่ใกล้เคียงกับสังคมภายนอก ตลอดจนการมีกฎระเบียบที่ผ่อนคลาย ซึ่งต่างจากเรือนจำ และทัณฑสถานปิด และกลายเป็นแรงจูงใจสำคัญให้กับผู้ต้องขังถึงการเข้ามาใช้ชีวิตในสถานที่ แห่งนี้ ตลอดจนการใช้แรงจูงใจ ได้แก่ สิทธิในการลดวันต้องโทษ สิทธิในการพักโทษที่เร็วกว่า เรือนจำ และทัณฑสถานปิดมาใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุม ด้วยลักษณะนี้ นับเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการลดภาพของการเป็นเรือนจำให้เหลือน้อยที่สุด ซึ่งได้ก่อให้เกิด การรับรู้ใหม่ และการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นให้กับผู้ต้องขัง

การสร้างการรับรู้ใหม่ให้เกิดขึ้น ลักษณะของเรือนจำมีผลอย่างยิ่งต่อกระบวนการ หล่อหลอมทางสังคมใหม่ให้เกิดแก่ผู้ต้องขัง สถานที่ และการดำเนินงานของเรือนจำได้ทำให้ ผู้ต้องขังเกิดการรับรู้ถึงความแตกต่างระหว่างการใช้ชีวิตในเรือนจำ และทัณฑสถานปิด กับการใช้ ชีวิตในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด ซึ่งได้ช่วยสร้างการรับรู้ใหม่ที่มีต่อภาพลักษณ์ของเรือนจำ และอัตลักษณ์ใหม่ของตนเองให้เกิดขึ้น คือ ผู้ต้องขังไม่ได้รู้สึกถึงการต้องโทษ และการเป็นผู้ต้องขัง ของตน “. . . เหมือนที่เราปล่อยตัวไปครั้งหนึ่งแล้ว แล้วก็เหมือนกับมานู๊ป เหมือนพวกเรียนเกษตร แหะละอะ สังเกตพวกที่มาเรียนเกษตร มาค่างแรมไซ้ใหม่อะ มาค่างหอพักแล้วก็มาเรียนเกษตร ผมคิดว่ามันทำนองแบบนั้นเลย. . .” (ผู้ต้องขังชาย 1, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2552)

“...เหมือนกับว่าเราหนะ ทำงานจริง ๆ หนะ มันเหมือนกับว่าทุกวันเราต้องทำงาน ๆ ๆ เหมือนกับว่าไม่ใช่ชีวิตนักโทษ เหมือนกับชีวิตการทำงานมากกว่าคะ” (ผู้ต้องขังหญิง 1, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

ไม่แตกต่างกันไปจากผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ที่มองว่าเรือนจำในลักษณะดังกล่าวได้ให้ความรู้สึกของความเป็นบ้าน เป็นโรงเรียน เป็นสถานที่ทำงาน เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ หรือแม้กระทั่งเป็นรีสอร์ท ไม่เพียงแต่ผู้ต้องขังที่รับรู้ถึงภาพลักษณ์ที่เกิดขึ้น หากยังรวมไปถึงเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน และประชาชนในชุมชน หลายครั้งที่ผู้เข้ามาในเรือนจำโดยคิดว่าที่นี่เป็นรีสอร์ทที่ให้บริการแก่นักท่องเที่ยว และด้วยความผ่อนคลายของกฎระเบียบก็ทำให้ผู้ต้องขังสามารถมีชีวิตที่ใกล้เคียงกับบุคคลภายนอกในสังคมมากยิ่งขึ้น คือ ความสามารถในการปลดตัวเองออกจากเครื่องแบบนักโทษลง เนื่องจากว่า ผู้ต้องขังสามารถแต่งกายด้วยเสื้อผ้าธรรมดาที่ถึงแม้บางส่วนอาจจะยังคงไว้ในรูปแบบที่เหมือนกัน แต่ก็เป็นการแต่งกายที่มีความแตกต่างไปจากเครื่องแบบนักโทษอย่างสิ้นเชิง เช่น เสื้อผ้ากีฬา เสื้อยืด หรือชุดพนักงานให้บริการนวดแผนโบราณ จำหน่ายอาหาร และเสริมสวยที่ถึงแม้จะเป็นเครื่องแบบอย่างหนึ่ง แต่เป็นเครื่องแบบที่ไม่ได้สะท้อนถึงการเป็นผู้ต้องขังแต่อย่างใด แต่กลับเป็นเครื่องแบบของการมีอาชีพที่ให้ความรู้สึกของการเป็นคนทำงานคนหนึ่งที่มีบทบาท และหน้าที่เช่นเดียวกับการมีอาชีพอื่น ๆ ทั่วไปในสังคม ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ลักษณะและการดำเนินงานของเรือนจำเป็นวิธีการที่จะนำไปสู่การปลดแอกชีวิตของการเป็นผู้ต้องขังให้หมดลงก่อนการกลับสู่สังคม ซึ่งจะเป็นวิธีการสำคัญที่จะก่อให้เกิดการมองเห็นคุณค่าที่มีอยู่ในตนเอง และความสามารถในการมองเห็นช่องทางในการกำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิตให้กับตนเองภายหลังพ้นโทษให้เกิดขึ้นร่วมด้วย

นอกจากนี้ การรับรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นยังช่วยให้ครอบครัวผู้ต้องขังใช้เป็นเครื่องมือในการบอกกล่าว และสร้างการรับรู้ใหม่ให้กับสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัว โดยเฉพาะกับลูก ๆ ของผู้ต้องขังหลังจากที่ต้องปกปิดความเป็นจริงมาเป็นเวลานาน “...อยู่ที่นี้ เราบอกลูกได้ว่า พ่อมาทำงานอย่างนี้ เพราะที่บ้านไม่ให้ลูกรู้... ที่นี้ได้ออกมาอย่างนี้ พาเค้ามาหาว่าพ่อทำงานอยู่ที่นี้” (ครอบครัวผู้ต้องขัง 1, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2552)

จะเห็นได้ว่า การสร้างการรับรู้ใหม่ให้กับผู้ต้องขังผ่านทางลักษณะ และการดำเนินงานของเรือนจำเปิดได้ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อเรือนจำ และที่สำคัญ คือ มุมมองใหม่ที่มีต่อตนเอง ตลอดจนความสามารถในการเผชิญกับความเป็นจริงให้กับครอบครัวผู้ต้องขังได้ในระดับหนึ่ง การดำเนินงานดังกล่าวได้แสดงถึง การสร้างกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งขึ้นเพื่อทำการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของการเป็นเรือนจำ

และการเป็นผู้ต้องขัง รวมถึงการสร้างกระบวนการรับรู้ใหม่ เพื่อเป็นฐานสำคัญในการสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขัง ครอบครัว และชุมชนก่อนกลับสู่สังคมให้ได้มากที่สุด

การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จากการที่ผู้ต้องขังได้ต้องโทษในเรือนจำ และทัศนสถานปิดมาในระยะเวลาหนึ่ง ทำให้เกิดข้อเปรียบเทียบเด่นชัดเมื่อย้ายมาอยู่ในเรือนจำเปิด ด้วยลักษณะของเรือนจำ และทัศนสถานปิด คือ ความไม่ได้สัดส่วนของพื้นที่ต่อจำนวนผู้ต้องขังได้ทำให้การใช้ชีวิตในเรือนจำ และทัศนสถานปิดก่อนหน้าการย้ายระบายนของผู้ต้องขังเต็มไปด้วยความยากลำบาก ประกอบกับความรู้สึกกดดันจากการใช้ชีวิตอยู่ภายใต้กำแพงอันสูงที่บีบมาเป็นเวลานาน เมื่อได้มีโอกาสเข้ามาใช้ชีวิตในศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง นอกจากข้อดีทางกายภาพซึ่งส่งผลต่อการมีคุณภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นแล้วยังส่งผลในเชิงจิตวิทยาทางบวกต่อการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาความรู้ และความสามารถในด้านทักษะอาชีพด้วย

1. หลีกหนีจากสภาพความแออัดยัดเยียด การที่มีผู้กระทำความผิดติดค้างอยู่ในกระบวนการยุติธรรมเป็นจำนวนมาก สิ่งเหล่านี้ได้ทำให้เรือนจำ และทัศนสถานทั่วไปประสบปัญหาในเรื่องความสามารถในการรองรับกับจำนวนผู้ต้องขัง ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุให้สภาพความเป็นอยู่ในเรือนจำตกอยู่ในสภาพของความแออัดยัดเยียด “ก็คือ จะนอนตะแคง หันหน้าไปทางเดียวหมด ถ้าใครลุกปึบ กลับมาที่นอนก็จะหายแล้ว” (ผู้ต้องขังหญิง 2, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

นอกจากการนอนจะเป็นปัญหาที่สร้างความลำบากให้กับผู้ต้องขัง ไม่ว่าจะเป็นผู้ต้องขังหญิง หรือผู้ต้องขังชายต่างก็ได้ประสบกันมาในรูปแบบที่ไม่แตกต่างกันมากนัก การดำเนินกิจกรรมทั่วไป เช่น การอาบน้ำ การรับประทานอาหารภายในเรือนจำด้วยกฎระเบียบที่เคร่งครัด และเวลาที่จำกัดถือเป็นความยากลำบากสำหรับผู้ต้องขังด้วยเช่นกัน เช่น ขณะรอแถวอาบน้ำ อาจจะต้องแครงฟัน หรือเอาแชมพูป้ายเตรียมไว้บนศีรษะ การกำหนดนับจำนวนชั้นในการอาบน้ำชำระร่างกายในบางครั้งก็เกิดปัญหาการมีน้ำในปริมาณที่ไม่เพียงพอกับจำนวนคน แต่เมื่อผู้ต้องขังมาใช้ชีวิตในศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงก็ได้พบว่า ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีสถานที่หลบนอนที่ไม่แออัด และการจัดสภาพแวดล้อมที่เป็นแบบเปิดทำให้ผู้ต้องขังได้สัมผัสกับธรรมชาติ และใกล้ชิดผู้คนภายนอกมากขึ้น

2. ลดความเสี่ยงกับปัญหาโรคติดต่อ สิ่งที่ผู้ต้องขังต่างหวาดกลัวขณะต้องโทษในเรือนจำ และทัศนสถานปิด นอกเหนือจากความยากลำบากในการใช้ชีวิต คือ โรคติดต่อ เช่น วัณโรค อีสุกอีใส แต่การที่ผู้ต้องขังได้เข้ามาอยู่ในศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงนั้น ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังลดความกลัว และลดโอกาสเสี่ยงต่อการเกิดโรค “. . . อากาศผิดกัน

เลยครับ เพราะที่นั่นฝุ่นละออง เวลาเราสะบัดที่นอน ฝุ่นละอองทำให้เราเป็นโรค TB รู้จัก TB ไหมครับ TB ที่นั่นเป็นกันเยอะ วัณโรค โห ที่นั่นน่ากลัวมาก เวลาเข้านอนต้องปิดจมูก พอมาอยู่ที่นี้ผิดกันเลย. . ." (ผู้ต้องขังชาย 2, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2552)

นอกจากจะลดความเสี่ยงจากการเกิดโรคแล้ว การที่ผู้ต้องขังได้อยู่กับธรรมชาติ และพื้นที่เปิดโล่ง ตลอดจนการมีกิจกรรมประจำวันใหม่ยังได้ช่วยส่งเสริมการมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง และสุขภาพจิตที่ดีให้กับผู้ต้องขังร่วมด้วย “. . . อย่างที่นี้เราได้ทำงานเกษตรเหมือนกับเราได้ออกกำลังกายแล้วทำให้ร่างกายเราแข็งแรงกว่าอยู่ที่โน่น ถ้าที่โน่นที่แบบ ภายในเดือนนี้ที่พบหมอบแบบแค่เป็นเมนต์ ปวดท้องน้อย ก็ต้องไปพบ ปวดหัวนิด ๆ หน่อย ๆ ก็ต้องกินยา แต่มาอยู่ที่นี้ที่ไม่เป็นอะไรเลย. . ." (ผู้ต้องขังหญิง 3, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

ดังนั้น การต้องโทษในเรือนจำลักษณะดังกล่าวจึงเป็นทั้งวิธีการในการระบายความแอัดภายในเรือนจำ และในขณะเดียวกันก็ยังเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตให้กับผู้ต้องขังจากความหวาดระแวงกับความเสี่ยงจากโรคติดต่อ การมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นยังบ่งบอกถึงความพยายามในการจัดสภาพแวดล้อมใหม่ การให้ความเป็นอิสระในการดำเนินชีวิตที่มากขึ้นกับผู้ต้องขัง เช่น ผู้ต้องขังสามารถทำการประกอบอาหารเองได้ การมีครอบครัวจำลอง หรือการเข้าร่วมกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ ซึ่งจะเอื้อต่อรูปแบบการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังที่จะเกิดขึ้นต่อไป

ลักษณะของการเป็นเรือนจำเปิดได้แสดงถึงการใส่ใจในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังที่ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการรับรู้ และรวมถึงการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าการตกอยู่ในสภาพของการเป็นผู้ต้องขังในเรือนจำ และทัณฑสถานปิด ซึ่งลักษณะดังกล่าวได้กลายเป็นปัจจัยพื้นฐานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการนำไปสู่กระบวนการของการหล่อหลอมทางสังคมใหม่ที่จะเกิดขึ้น

ปฏิสัมพันธ์ และรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง

ปฏิสัมพันธ์ และรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขังเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยให้กระบวนการหล่อหลอมทางสังคมให้กับผู้ต้องขังสามารถเกิดขึ้น และดำเนินไปได้ด้วยดี ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากลักษณะของการเป็นเรือนจำเปิดที่ก่อให้เกิดการกำหนดลักษณะของปฏิสัมพันธ์ และรูปแบบความสัมพันธ์ขึ้น ซึ่งพบว่ามีลักษณะสำคัญ ดังนี้

การลดช่องว่างของความแตกต่าง การปฏิบัติหน้าที่ในการดูแลผู้ต้องขังของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในเรือนจำลักษณะดังกล่าวได้มีรูปแบบ และวิธีการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังที่มีความแตกต่างไปจากการเป็นเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดอย่างสิ้นเชิง และเป็นความแตกต่างที่แสดงถึงนัยยะสำคัญ คือ การปฏิบัติงานที่แสดงถึงการลดช่องว่าง

ความแตกต่างระหว่างการเป็นเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน และการเป็นผู้ต้องขังให้แคบลง “อย่างแม่ใหญ่ นั่งโต๊ะตรงข้ามก็จะให้เรายกเก้าอี้มานั่งเลยนะคะ ก็คือให้เรา นั่งเผชิญหน้ากันเลย” (ผู้ต้องขังหญิง 3, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

“...เวลานั่งก็จะต้องนั่งอยู่ข้างล่างอะไรเงี้ย เหมือนกับว่าคนละชั้นเลย แต่อยู่กับเจ้าหน้าที่ที่นี้ รู้สึกว่าเค้าเหมือนเป็นพี่เลี้ยงนะคะ เป็นกันเอง...” (ผู้ต้องขังหญิง 1, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานได้ช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถรับรู้ได้ถึง ความมีคุณค่าในตัวเองที่ไม่แตกต่างไปจากเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานแม้จะมีความแตกต่าง ในสถานภาพ และบทบาทหน้าที่ก็ตาม รวมไปถึงการแต่งกาย และการแสดงบทบาทของเจ้าหน้าที่ ผู้ปฏิบัติงานที่ไม่แตกต่างไปจากผู้ต้องขัง คือ การเป็นเกษตรกร อันเกิดจากลักษณะการดำเนินงาน ที่เป็นตัวการสำคัญในการกำหนดแบบแผนการแสดงบทบาทให้ทั้งกับเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน และผู้ต้องขัง ตลอดจนการใช้คำเรียกขาน หรือนำหน้าชื่อที่บ่งบอกให้เห็นถึงรูปแบบความสัมพันธ์ที่ ใกล้ชิด และเป็นกันเอง เช่น แม่ ยาย ป้า ลุง พี่ น้อง นำหน้าชื่อผู้ต้องขัง หรือชื่อเจ้าหน้าที่ นอกเหนือจากคำว่า หัวหน้า หมวด ผอ. และคุณ เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นถึง การลดทอนการแสดงอำนาจของการเป็นเจ้าหน้าที่ ผู้ปฏิบัติงานลง เพื่อให้เจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังสามารถใช้ชีวิต และทำงานร่วมกันโดยให้ ความแตกต่างของสถานภาพ และบทบาทเป็นเพียงตัวกำหนดหน้าที่ และความรับผิดชอบ แต่จะ ไม่นำมาซึ่งการรับรู้ถึงความแตกต่างของความเป็นมนุษย์ให้เกิดกับผู้ต้องขังแต่อย่างใด อีกทั้ง ช่องว่างที่แคบลง และความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดยังเป็นการส่งเสริมให้บรรยากาศของการเป็นเรือนจำ เข้าใกล้ความเป็นครอบครัวมากยิ่งขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่เพียงแต่สร้างการรับรู้ให้กับผู้ต้องขังแล้ว ยังแผ่ไปยังครอบครัวผู้ต้องขังร่วมด้วย

การทำงานบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน จากกรณีที่เจ้าหน้าที่ ผู้ปฏิบัติงาน และผู้ต้องขังจะต้องใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ดังนั้น จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการมีปฏิสัมพันธ์ ระหว่างกันได้เลย อีกทั้งปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นยังได้แสดงให้เห็นถึง การยอมรับ และความเคารพซึ่ง กันและกัน ผ่านทางการพูดคุย การร่วมกันทำงาน และการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ความรู้ของผู้ต้องขังคนหนึ่งอาจจะเป็นความรู้ใหม่สำหรับเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังคนอื่น ๆ เช่น ผู้ต้องขังหลายคนมีพื้นฐานของการเป็นเกษตรกร จึงทำให้มีความรู้ และประสบการณ์บางอย่างที่ กว้างไปกว่าเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน การทำงานในลักษณะของการเปิดโอกาสให้ผู้ต้องขังได้เข้ามามี ส่วนร่วม และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จึงช่วยให้เกิดการขยายองค์ความรู้ให้กับเจ้าหน้าที่ เพื่อนผู้ต้องขัง คนอื่น ๆ และการดำเนินงานของเรือนจำในภาพรวม แต่สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้น คือ การแสดงออกให้

เห็นถึงความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขัง ที่ชี้ให้เห็นถึงเจตนาในการสร้างความสัมพันธ์ในแนวราบที่มีการผลัดเปลี่ยนการแสดงบทบาทของการเป็นผู้ให้ และผู้รับกันตลอดเวลา เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานจะไม่ใช่ผู้ให้ และผู้ต้องขังก็ไม่ใช่ผู้รับเสมอไป แต่ทั้งสองฝ่ายจะเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนร่วมกัน โดยสถานภาพที่แตกต่างจะไม่ใช่อุปสรรคต่อการดำเนินงาน และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน

การกำหนดรูปแบบกิจกรรม และการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขัง

ข้อได้เปรียบของการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยในเรือนจำระบบเปิดทั้ง 2 รูปแบบ คือ ศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง คือ การไม่แบ่งแยกกิจกรรมเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย กับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขังออกจากกัน อีกทั้งด้วยลักษณะ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังยังได้ทำให้การเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยเกิดขึ้นได้ตลอดระยะเวลาของการต้องโทษ และยังเป็นการดีที่สุดในการเชื่อมโยงผู้ต้องขัง ครอบครัวผู้ต้องขัง และชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน โดยรูปแบบกิจกรรม และการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขัง สามารถแบ่งเป็น 2 รูปแบบสำคัญ คือ การพัฒนาทักษะอาชีพ และการพัฒนาทักษะสังคม ซึ่งถือเป็นทักษะพื้นฐานที่จะช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถมองเห็นคุณค่าในตนเองเพื่อการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถ รวมทั้งความสามารถในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ทั้งระหว่าง และภายหลังพ้นโทษ

การพัฒนาทักษะอาชีพ ปัญหา และความต้องการสำคัญอย่างหนึ่งของผู้ต้องขัง คือ การมีงานทำภายหลังพ้นโทษ ซึ่งทั้งนี้ทั้งนั้นก็ขึ้นอยู่กับความพร้อมของผู้ต้องขัง และครอบครัวผู้ต้องขังร่วมด้วย แต่กรมราชทัณฑ์ก็ยังคงเล็งเห็นความสำคัญ และดำเนินการฝึกทักษะอาชีพให้กับผู้ต้องขังมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งนับเป็นงานที่สามารถใช้เป็นเกราะสำคัญในการลดแรงเสียดทานจากสังคม และสร้างอำนาจในการต่อรองให้กับผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ และด้วยข้อได้เปรียบของการเป็นเรือนจำเปิดได้ช่วยสร้างโอกาสในการพัฒนาทักษะอาชีพให้เกิดขึ้น คือ

การพัฒนาทักษะอาชีพที่เกิดจากการลงมือทำ เนื่องด้วยความจำกัดของเรือนจำ และทัศนสถานปิดจึงทำให้การฝึกทักษะอาชีพเป็นไปอย่างยากลำบาก ในบางครั้งจึงพบว่าการฝึกทักษะอาชีพในเรือนจำ และทัศนสถานปิดมีระยะของการอบรมที่ค่อนข้างสั้น และไม่สามารถเกิดขึ้นได้กับผู้ต้องขังทุกคน แต่สำหรับเรือนจำลักษณะเปิด ผู้ต้องขังทุกคนจะได้มีโอกาสในการเรียนรู้ และลงมือปฏิบัติจริง ตลอดจนสามารถที่จะเรียนรู้เพิ่มเติมในกองงาน หรือฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ก็ย่อมได้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้ต้องขังสามารถเข้าถึงความรู้ได้อย่างทั่วถึงและ

ชัดเจน และสามารถทำการเรียนรู้ ฝึกฝนตนเองได้ตลอดเวลา ซึ่งจะช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดความมั่นใจ ในความรู้ที่จะสามารถนำออกไปปฏิบัติได้จริง

การพัฒนาทักษะอาชีพที่สามารถหวังผลได้จริง พบว่า การฝึกทักษะอาชีพในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดส่วนใหญ่เป็นอาชีพในลักษณะของแรงงานรับจ้าง เช่น งานทำดอกไม้ประดิษฐ์ งานเย็บปักถักร้อย งานทำแหวน งานพับถุง และถ้าหากผู้ต้องขังคนใดเข้าสู่งานกองกลางก็จะมีโอกาสในการเข้ารับการพัฒนาทักษะอาชีพต่าง ๆ ได้เลย เนื่องจากความยุ่งยาก และต่อเนื่องของ ภาระงาน แม้ความรู้ที่ได้จะเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ในแง่ของการพัฒนา ความรู้ความสามารถ แต่ก็ พบว่า ผู้ต้องขังยังไม่อาจเห็นคุณค่าของงานในการที่จะนำเอาความรู้ที่ได้ออกไปใช้ได้จริง เนื่องจากอุปสรรคของการเป็นอดีตผู้ต้องขังจึงทำให้ผู้พ้นโทษไม่สามารถเข้าสู่ตลาดของการเป็น แรงงานรับจ้างได้ และแม้กรมราชทัณฑ์จะมีแนวทางในการจัดอบรมอาชีพหลักสูตรระยะสั้นให้กับ ผู้ต้องขังก็ตาม ซึ่งก็ถือว่าประสบความสำเร็จในบางส่วนหนึ่ง แต่ในภาพรวมก็ยังพบว่า ยังไม่สามารถ สร้างความมั่นใจในด้านการมีงานทำให้กับผู้ต้องขังได้ “ถ้าอยู่ที่นั่นก็ไม่ค่อยมีความรู้อะไรนะ ก็จะมี ความรู้แค่ที่กองงานเท่านั้น สมมุติว่าทำรองเท้า ก็เย็บไปเถอะปีนึง (หัวเราะ)” (ผู้ต้องขังชาย 4, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2552)

ในขณะที่ข้อได้เปรียบของเรือนจำเปิดสามารถตอบโจทย์ความต้องการ และสร้าง ความมั่นใจให้กับผู้ต้องขังในส่วนนี้ได้ เนื่องจากการฝึกทักษะอาชีพของที่นี่สามารถหวังผลได้ ว่าสามารถนำออกไปใช้ได้จริง ไม่ว่าจะเป็อาชีพด้านการเกษตร การแปรรูปผลิตภัณฑ์ทาง การเกษตร การบริการ ตลอดจนการอบรมระยะสั้นที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ผู้ต้องขังสามารถที่จะ วางแผนการประกอบอาชีพได้จากการฝึกทักษะอาชีพเหล่านี้ได้ “...น้ำสมุนไพรนี่ คือตั้งใจจะทำ อยู่แล้ว เพราะออกไปยังไม่มีอะไรเจ๋ง เราก็คือ จะไปต้มน้ำ แล้วก็ส่งตามตลาดก่อน เพราะว่ามัน ต้นทุนมันน้อยนะ ไม่ต้องใช้ทุนเยอะ ก็คือทำน้ำสมุนไพร แล้วก็ส่งตลาดก่อน” (ผู้ต้องขังหญิง 2, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

ด้วยความเหมาะสมของสถานที่ และความรู้ในเรื่องอาชีพที่จัดขึ้นในเรือนจำเปิดได้ กลายเป็นส่วนสนับสนุนสำคัญในการสร้างต้นทุนให้กับผู้ต้องขังก่อนการกลับสู่สังคม ซึ่งด้วย ลักษณะของอาชีพที่เป็นอาชีพอิสระที่เน้นการพึ่งพิงตนเอง และลดการพึ่งพิงหน่วยงาน หรือบริษัท ห้างร้านต่าง ๆ ตลอดจนการมีโอกาสในลงมือปฏิบัติ และฝึกฝนอยู่เป็นประจำ นับเป็นประโยชน์ อย่างยิ่งในการพัฒนาศักยภาพ และโอกาสในการมีงานทำเพื่อเลี้ยงตนเอง และครอบครัวภายหลัง พ้นโทษได้

นอกจากนั้น ยังพบว่า การพัฒนาทักษะอาชีพให้กับผู้ต้องขังเพื่อสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขังก่อนพ้นโทษนั้น เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการหนุนเสริมต้นทุนเดิม และสร้างต้นทุนใหม่ให้กับผู้ต้องขัง

การหนุนเสริมต้นทุนเดิม สำหรับผู้ต้องขังบางกลุ่ม การฝึกทักษะอาชีพที่ทางเรือนจำจัดไว้ นั่นถือเป็นการสนับสนุนความรู้ หรือความสนใจที่มีอยู่เดิมให้กับผู้ต้องขัง เช่น ผู้ต้องขังที่มีอาชีพเป็นเกษตรกรก็สามารถนำเอาความรู้ด้านการเกษตรของเรือนจำที่มีอยู่อย่างหลากหลายไปใช้ในการต่อยอดความรู้ และพัฒนาความสามารถให้กับตนเอง ซึ่งถือเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการนำความรู้ที่ได้จากตรงนี้ไปพัฒนารูปแบบให้กับการทำงานเดิมได้เป็นอย่างดี “อยู่ข้างนอกเราต้องพึ่งยากับปุ๋ยกระสอบเท่านั้น แต่อยู่ที่นี้เราต้องเรียนรู้ว่าการที่เราอยู่ที่นี้ เราทำเศรษฐกิจพอเพียง แบบว่าเราต้องทำเองอย่างเงี้ยคะ เราจะไม่ใช่ยา แล้วก็ถ้าเป็นปุ๋ย เป็นอะไร เราต้องทำเองคะ” (ผู้ต้องขังหญิง 4, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

เช่นเดียวกับผู้ต้องขังที่มีอาชีพก่อสร้างที่การเข้าสู่ฐานการเรียนรู้บ้านดินก็ได้ช่วยในการพัฒนาต่อยอดความรู้ และถือเป็นความรู้ที่ได้รับความสนใจจากประชาชน รวมทั้งการเป็นที่ต้องการของตลาดที่น้อยคนนักที่จะสามารถทำได้ ดังนั้น การต้องโทษจึงมิใช่จะนำมาซึ่งการสูญเสียโอกาสแต่เพียงอย่างเดียว แต่ความหลงตัวของอาชีพที่ทางเรือนจำจัดขึ้น กับภูมิหลังของผู้ต้องขังจะสามารถก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้ต้องขังในการกลับไปต่อยอด และพัฒนาอาชีพของตน ซึ่งนั่นก็หมายถึง การมีโอกาสในการเป็นที่ยอมรับของสังคม และยกระดับคุณภาพความเป็นอยู่ของตนเองได้เป็นอย่างดี

การสร้างต้นทุนใหม่ อย่างหนึ่งที่พบจากการใช้ชีวิตของผู้ต้องขังในเรือนจำลักษณะเปิด คือ โอกาสในการเปิดรับความรู้ และประสบการณ์ใหม่ให้กับตนเอง การทำงาน หรือการฝึกทักษะอาชีพเป็นฐานสำคัญในการดำเนินชีวิต และการสร้างกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมใหม่ให้เกิดขึ้นกับผู้ต้องขังนั้น พบว่า ผู้ต้องขังบางกลุ่มไม่ได้มีความรู้ หรือความสนใจเดิมในอาชีพที่ทางเรือนจำจัดขึ้นไว้ให้แต่อย่างใด เนื่องจากผู้ต้องขังบางคนมีอาชีพเดิมที่มีได้เกี่ยวข้องกับประเภทงานในเรือนจำ เช่น พนักงานรับราชการ พนักงานบริษัท พ่อค้า แม่ค้า แม่บ้าน นักศึกษา นักดนตรี หรือแม้กระทั่งผู้ต้องขังที่ไม่มีพื้นฐานอาชีพใด ๆ เลย เนื่องจากยึดการค้ายาเสพติดแต่เพียงอย่างเดียว แต่อย่างไรก็ตาม การใช้ชีวิตที่นี่ก็ได้ทำให้ผู้ต้องขังกลุ่มนี้สามารถรับเอาความรู้ และสามารถทำการฝึกฝนจนกลายเป็นความรู้ และความสามารถใหม่ให้เกิดขึ้นแก่ตัวเองได้ด้วยเช่นกัน “. . .เคยรับราชการมาก่อน พื้นฐานเกี่ยวกับการเกษตร การก่อสร้าง ไม่มีความรู้เลย มาได้ตรงนี้ คิดว่าอย่างน้อยก็เป็นความรู้ อย่างหนึ่ง แล้วมันก็เป็นประสบการณ์จากแต่ก่อนที่ว่าเราไม่เคยรู้เรื่องอะไร” (ผู้ต้องขังชาย 3, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2552)

และโดยมากก็พบว่า ผู้ต้องขังกลุ่มนี้มีสัดส่วนมากกว่าผู้ต้องขังที่มีพื้นฐานอาชีพ และความสนใจเดิม แต่การมาอยู่ที่นี้ก็ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังกลุ่มนี้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และค้นพบช่องทางในการประกอบอาชีพให้กับตัวเองภายหลังพ้นโทษด้วยเช่นกัน เนื่องจากผลของการต้องโทษอาจทำให้การกลับเข้าสู่อาชีพเดิมก่อนหน้าประสบกับความยากลำบาก รวมถึงการผันตัวเองเข้าสู่ตลาดแรงงานอื่น ๆ ก็เป็นเรื่องยากอีกเช่นกัน ดังนั้น ความรู้ที่ได้รับจากเรือนจำจึงมีความจำเป็นที่ผู้ต้องขังต่างก็เล็งเห็นคุณค่าในการเปิดประสบการณ์การรับรู้ใหม่ให้กับตนเอง และใช้เป็นฐานในการสร้างช่องทางอาชีพใหม่ หรือการปรับใช้ความรู้ในการดำเนินชีวิตต่อไป

กล่าวได้ว่า ถึงแม้การต้องโทษจะนำไปสู่การสูญเสียอิสรภาพในการดำเนินชีวิต และการตรวนล่าจากสังคม อีกทั้งสำหรับผู้ต้องขังบางคนอาจยังหมายถึงความล้มเหลวของความเป็นครอบครัว แต่อย่างไรก็ตาม หากมองในแง่ของโอกาสก็จะพบว่า ในช่วงวิกฤติของชีวิตก็มีได้มีแต่ความเลวร้ายประดังเข้ามาแต่เพียงอย่างเดียวเสมอไป แต่ยังมีแง่ดีเกิดขึ้นร่วมด้วย แม้จะเป็นข้อดีที่จะต้องแลกมาด้วยการสูญเสียก็ตาม อย่างไรก็ตาม ยังดีกว่าไม่มีเรื่องราวดี ๆ เกิดขึ้นในชีวิตของการต้องโทษเลย ผู้ต้องขังหลายคนมองว่า การใช้ชีวิตในเรือนจำลักษณะนี้ไม่ได้เป็นการติดโดยเปล่าประโยชน์ ดังนั้น จึงได้ใช้ระยะเวลาของการต้องโทษในการเก็บเกี่ยวความรู้ ประสบการณ์ และวางแผนถึงการใช้ชีวิตในวันข้างหน้าล่วงหน้าตลอดระยะเวลาของการต้องโทษ จึงไม่แปลกที่ผู้ต้องขังหลายคนจะมองว่าที่นี่ คือ โรงเรียน

เหนือไปกว่าการมีอาชีพติดตัวยังพบอีกว่า การที่ผู้ต้องขังหลายคนเคยมีชีวิตอยู่ในสังคมเมือง หรือการต้องโทษในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดกั้นหน้านี้ โอกาสที่จะได้สัมผัสกับงานเกษตร และการลงมือทำอะไรด้วยตนเองจึงเกิดขึ้นได้น้อยมาก แต่สำหรับการใช้ชีวิตในเรือนจำลักษณะนี้ผู้ต้องขังจะได้มีโอกาสสัมผัส และลงมือปฏิบัติจริงในงานทุกอย่างด้วยตนเอง กล่าวได้ว่า เบื้องหลังของการฝึกทักษะอาชีพ หรือแม้กระทั่งการใช้ชีวิตระหว่างต้องโทษยังเสมือนเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่จะช่วยให้ผู้ต้องขังค้นพบศักยภาพ และความสามารถของตนเองร่วมด้วย

อยู่ในนี้มันทำให้เราเป็นอะไรหลาย ๆ อย่าง จากที่ไม่เป็น มาอยู่ที่นี้เป็นหมดเลย เหมือนกัน ปลุกผักเนี่ย ไม่เป็น ขุดดินไม่เป็น ถากหญ้าไม่เป็น. . . ทุกสิ่งอะไรที่ทำไม่ได้ มันก็สามารถทำได้ ถ้าเราตั้งใจที่จะทำ เราอย่าพูดคำว่า 'ไม่เป็น ไม่เคย ทำไม่ได้ ไม่มีที่เนี่ย' ประโยคนี้หมดกับที่นี่ หมดเลย. . . (ผู้ต้องขังหญิง 2, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

กระบวนการดังกล่าวนี้ ถือว่ามีความสำคัญยิ่งเนื่องจากการรับรู้ถึงศักยภาพ และความสามารถของตนจะเป็นพื้นฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดการมองเห็นคุณค่าของตนเอง และช่วยมิให้ การมีสถานภาพของการเป็นผู้ต้องขังมาบดบังการมองเห็นคุณค่าที่มีอยู่ในตนเองให้หมดลง และ ยังจะนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพ และความสามารถให้กับตนเองได้ทั้งระหว่าง และต่อเนื่องไป จนกระทั่งพ้นโทษ ตลอดจนการเกิดเป็นความภาคภูมิใจ และพลังสำคัญในการที่ใช้ในการเผชิญ กับสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

การพัฒนาทักษะสังคม การสร้างความร่วมมือให้กับผู้ต้องขังก่อนการกลับสู่สังคมนั้น นอกจากการสร้างความร่วมมือทางด้านอาชีพให้กับผู้ต้องขังแล้ว ส่วนหนึ่งจะต้องเกิดจากการสร้างความร่วมมือทางด้านสังคม ซึ่งหมายถึง การเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นร่วมด้วย จึงจะ ทำให้ผู้ต้องขังเกิดความพร้อมในการกลับสู่สังคมได้อย่างแท้จริง อันเกิดจากวิธีการดังต่อไปนี้

1. การใช้กระบวนการกลุ่ม กล่าวได้ว่า แทบทุกการดำเนินงาน และตลอดชีวิตของการต้องโทษได้นำเอากระบวนการกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นการทำงานประจำของงาน หรือฐานการเรียนรู้ และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในครอบครัวจำลอง หรือกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนการวางระบบต่าง ๆ เช่น แม่บ้าน แม่ห้อง หัวหน้ากองงาน กัปตัน และรองกัปตัน ซึ่งนอกจากจะเกิดผลดีต่อการปกครองแล้ว ยังพบว่า ระบบดังกล่าวได้มีรูปแบบของกระบวนการกลุ่มสอดแทรก หรืออาจจะ เรียกว่าเป็นหัวใจสำคัญก็ว่าได้ กระบวนการกลุ่มจะช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนทั้ง ความรู้ ความคิด และประสบการณ์ของแต่ละคนร่วมกัน และโอกาสดีที่จะก่อให้เกิดการดูแล ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตลอดจนการยอมรับ และเคารพในความแตกต่างของแต่ละบุคคล เพื่อให้ ผู้ต้องขังเกิดการพัฒนาความสามารถในการปรับตัว และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ทั้งกับ เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน และเพื่อนผู้ต้องขังตลอดระยะเวลาของการต้องโทษ ซึ่งนับเป็นพื้นฐานสำคัญ ในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมได้ต่อไป

2. การใช้ครอบครัว และชุมชน เพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดการพัฒนาความสามารถ ในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นที่กว้างไปกว่าเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขัง ด้วยลักษณะ และรูปแบบการ ดำเนินงานของเรือนจำต่างได้เอื้อประโยชน์ให้ผู้ต้องขังมีโอกาสในการที่จะพบปะกับครอบครัว และ ชุมชน ซึ่งสิ่งนั้นนอกจากจะทำให้ผู้ต้องขังเรียนรู้ในการเรื่องของการปรับตัวในอีกระดับหนึ่งแล้ว ยัง พบว่า การเข้ามาของบุคคลกลุ่มนี้ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังรับรู้ได้ถึงการมีตัวตนของคนในครอบครัว และ สังคมมากขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่การยอมรับ และการพัฒนาตนเองได้ในขณะต้องโทษ อีกทั้งการที่ ครอบครัวยุติมาเข้ามาเยี่ยมพบปะพูดคุย โดยเฉพาะการเยี่ยมที่มีลักษณะพิเศษของเรือนจำเปิดทั้งการ เยี่ยมแบบใกล้ชิดถึงตัว และการเยี่ยมเพื่อชีวิตคู่ได้นำความสุข และถือเป็นการเยียวยาสภาพจิตใจ และเป็นกำลังใจให้แก่ทั้งผู้ต้องขัง และครอบครัวได้เป็นอย่างดี “วันแรกผมมาอยู่ที่นี่ พอแม่รู้ข่าว

แม่ผมมาเยี่ยม ผมเดินโดดกอดแม่เลยแหละ (หัวเราะ) กอดแม่เสร็จปั๊บ ทีนี้ใคร ๆ ญาติคนอื่นก็มอง อะนะ แม่ผมก็อาย ผมกอดเขา เขาก็ดีใจ เขามาเยี่ยม มาหาเรื่อย ๆ ” (ผู้ต้องขังชาย 1, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2552)

ตลอดจนการเข้ามาของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลจากการวางรูปแบบของกรมราชทัณฑ์ และเรือนจำ คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่าง ๆ ของเรือนจำ ทั้งการเข้ามาซื้อสินค้า เข้ามารับบริการ เข้ามาศึกษาดูงาน หรือการแสวงหาเครือข่ายในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินงานของเรือนจำ ไม่ว่าจะเป็นภาคีรัฐ ภาคเอกชน หรือภาคประชาชน ตลอดจนโอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนนอกบริเวณเรือนจำของผู้ต้องขัง สิ่งนี้ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดความอึดอุมใจ และยังเสมือนเป็นกระจกสะท้อนให้ผู้ต้องขังมองเห็นคุณค่า และเกิดเป็นความภาคภูมิใจที่มีต่อตนเองให้ปรากฏชัดขึ้น “เราคิดว่าไม่เห็นอายนะ ก็คิดว่ามันเป็นความภาคภูมิใจนะครับ มันดีก็คือ คนภายนอกเห็นความสำคัญของที่นี่ หรือถ้าเกิดเอ่ยชื่อว่าเป็นเรือนจำ หรือคุกนี้ คนสมัยก่อนคิดว่า โห มันน่ากลัว แต่เดี๋ยวนี้คนเห็นความสำคัญกับเรา เข้ามาดูเยอะแยะเลย” (ผู้ต้องขังชาย 3, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2552)

กิจกรรมต่าง ๆ ได้กลายเป็นตัวเชื่อมต่อสำคัญที่ทำให้ผู้ต้องขัง ครอบครัวยุติธรรม และชุมชนมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น และนับเป็นวิธีการที่จะนำมาซึ่งการรับรู้ถึงการเป็นที่ยอมรับ และความภูมิใจให้แก่ผู้ต้องขัง ซึ่งกลายเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาตนเอง และใช้ชีวิตต่อไป นอกจากนี้วิธีการดังกล่าวยังช่วยให้ชุมชนมีโอกาสในรับรู้ และยอมรับในตัวผู้ต้องขังร่วมด้วย การดำเนินงานในส่วนนี้จึงเป็นการทำงานทั้งในส่วนการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขัง และงานการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของผู้ต้องขังให้เป็นที่รับรู้ และยอมรับในสังคมร่วมด้วย ซึ่งนับเป็นวิธีการที่จะใช้ในการทะลายกำแพงของค่านิยม และอคติทางสังคมที่มีต่อผู้ต้องขังให้หมดไป เพื่อนำไปสู่การยอมรับในความแตกต่าง และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน

การกำหนดรูปแบบกิจกรรม และการดำเนินชีวิตให้กับผู้ต้องขังได้แสดงถึงความพยายามในการที่จะสร้างความพร้อมให้กับผู้ต้องขังทั้งด้านอาชีพ และสังคม อีกทั้งยังพบว่ากระบวนการสร้างความพร้อมที่เกิดขึ้นยังเป็นกระบวนการที่ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการรับรู้ และมองเห็นถึงศักยภาพ และความสามารถที่มีอยู่ในตัวเอง ตลอดจนการนำมาซึ่งความภาคภูมิใจ ซึ่งจะกลายเป็นพื้นฐานสำคัญในการช่วยลดตราประทับที่สังคม และกระบวนการยุติธรรมได้หยิบยื่นให้กับผู้ต้องขังก่อนหน้านี้ให้เบาบางลง เหลือไว้แต่เพียงการมองเห็นคุณค่าที่มีอยู่ในตัวเอง ตลอดจนความพร้อมของศักยภาพ และความสามารถในการที่จะเผชิญปัญหาที่จะเข้ามาไม่ว่าในรูปแบบใดให้เกิดขึ้นแทน

ผลสืบเนื่องของกระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย ที่มีต่อผู้ต้องขัง

การดำเนินงานของศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง นอกจากจะเป็นการดำเนินงานตามภารกิจหลักของกรมราชทัณฑ์คือ การควบคุม และการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังแล้ว สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งของการดำเนินงาน คือ การสร้างกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมใหม่ขึ้นมา ทั้งการอาศัยลักษณะของการเป็นเรือนจำเปิด ปฏิสัมพันธ์ และรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ กับผู้ต้องขัง ตลอดจนการกำหนดรูปแบบของกิจกรรม และการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขังมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการกับกระบวนการตีตราของสังคมที่มีต่อผู้ต้องขังให้บรรเทาลง พร้อมกับการสร้างกระบวนการที่จะช่วยให้ผู้ต้องขังรับรู้ได้ถึงคุณค่า ศักยภาพ และความสามารถของตนเอง เพื่อให้เป็นเกราะป้องกันสำคัญในการกลับสู่สังคมภายหลังพ้นโทษต่อไป ผลของกระบวนการหล่อหลอมดังกล่าว ปรากฏให้เห็นดังนี้

การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อตนเอง และการดำเนินชีวิต

การต้องโทษนับเป็นช่วงเวลาที่ดูเหมือนจะยาวนาน และสร้างความยากลำบากให้กับ การดำเนินชีวิตของผู้ต้องขังอย่างยิ่ง แต่หากมองในอีกมุมหนึ่งก็จะพบว่า การต้องโทษยังเป็นช่วงเวลาของการหยุดตัวเองจากการดำเนินชีวิตเดิม ๆ เพื่อทำการระลึก และทบทวนเรื่องราวเกี่ยวกับตัวเอง และประสบการณ์ต่าง ๆ ในอดีตก่อนหน้า ซึ่งจะนำไปสู่การค้นพบช่องทาง หรือแนวทางในการดำเนินชีวิตในอีกรูปแบบให้เกิดขึ้น พบว่า ขณะต้องโทษผู้ต้องขังได้มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อตนเอง ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ วิถีชีวิตที่มีต่อตนเองกับการดำเนินชีวิตในอดีต วิถีชีวิตที่มีตนเองขณะต้องโทษ และวิถีชีวิตที่มีต่อการดำเนินชีวิตหลังพ้นโทษ

วิถีชีวิตที่มีต่อตนเองกับการดำเนินชีวิตในอดีต การต้องโทษ หรือการใช้ชีวิตในเรือนจำเปิดได้ช่วยให้ผู้ต้องขังมีโอกาสทบทวน และเรียนรู้ความผิดพลาดในอดีตที่เกิดขึ้น หรืออาจเรียกได้ว่า เป็นช่วงเวลาของการเรียนรู้ที่จะทำความรู้จักกับตัวเองให้มากขึ้น ผู้ต้องขังหลายคน โดยเฉพาะผู้ต้องขังคดียาเสพติด พบว่า การดำเนินชีวิตของพวกเขาเต็มไปด้วยการยึดติดกับวัตถุ และความฟุ้งเฟ้อ แต่การต้องโทษ หรือกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมใหม่ โดยเฉพาะการน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาถ่ายทอดให้กับผู้ต้องขังได้ช่วยให้พวกเขาเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อการดำเนินชีวิตของตัวเองเสียใหม่ คือ การอยู่อย่างพอเพียง การลดการมีนิสัยฟุ้งเฟ้อ และความทะยานอยาก ความอยากมีอยากได้อย่างในอดีตให้หมดลง

“...เมื่อก่อนผมอยู่ข้างนอกผมทะเลาะทะเลาะกันมาก อยากจะให้เลิกหุ่หมากกว่าคนอื่น เขามีแบบนี้เราก็ต้องมียิ่งกว่านั้น ไซ้ใหม่ซะ แต่พอมาอยู่จุดนี้บ๊ีบ เราได้คิดได้รู้อะไรหลาย ๆ อย่าง ว่าเออ การเลิกหุ่หมากอะไรมันไม่ได้ช่วยอะไรนักหนา แถมให้เราเหนื่อยอีก ต้องมาแบกหามทุกวัน. . .” (ผู้ต้องขังชาย 1, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2552)

“อยู่ที่นี้เราได้ทำงาน เมื่อเราทำนี้ พอลูกอยู่พอกิน ทำไ้ไ้ก็รวยได้ อาจจะมีข้าหน้อย แต่ไม่ต้องหลบ ๆ ซ่อน ๆ อยู่นอนนอนนอน คิดดูไม่ได้นอนบ้านเลย อยู่แบบระแวง กินข้าวไม่ได้นั่ง นังยองไม่เคยได้นั่งติดพื้นเลย นี่เรื่องจริง ใครจอดรถหน้าบ้านนี้ใจห้วนไหน. . .” (ผู้ต้องขังชาย 2, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2552)

ตลอดจนการต้องโทษก็ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังมีโอกาสจะเลย หรือมองข้ามคุณค่าของเงิน และสิ่งรอบตัวมากขึ้น เช่น ผู้ต้องขังหลายคนได้ตระหนักถึงคุณค่าของเงิน การลดรายจ่าย และการเก็บออมมากขึ้น การใช้ชีวิตระหว่างต้องโทษอยู่ในเรือนจำเปิดได้ทำให้ผู้ต้องขังมีโอกาสในการหันกลับไปมองอดีตของตนเองที่เป็นเหตุผลของการมีชีวิตอยู่ในทุกวันนี้ การทำงาน และการดำเนินชีวิตในเรือนจำเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้ผู้ต้องขังได้เรียนรู้ และเข้าใจความผิดพลาดในอดีต และยังสามารถนำเอาความผิดพลาดมาเป็นฐานในการดำเนินชีวิตในเรือนจำ และการวางแผนสำหรับการดำเนินชีวิตต่อไปในวันข้างหน้าภายหลังพ้นโทษ

วิถีคิดที่มีต่อตนเองขณะต้องโทษ เมื่อผ่านระยะเวลาของการต้องโทษมาช่วงเวลาหนึ่งภายหลังที่ผู้ต้องขังได้มีโอกาสในการทบทวน และเรียนรู้กับอดีตของตนเองแล้ว พบว่า วิถีคิดที่มีต่อตนเอง และการดำเนินชีวิตในอดีตนั้นได้ส่งผลต่อเนื่องมายังวิถีคิดที่มีต่อตนเองขณะต้องโทษ ซึ่งสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีคิด คือ กิจวัตร หรือการดำเนินชีวิตในแต่ละวันของผู้ต้องขังที่เกิดจากกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมของเรือนจำ ซึ่งพบว่า ผู้ต้องขังเกิดรับรู้ เรียนรู้ และนำไปสู่การค้นพบตัวเองในอีกขั้นหนึ่ง คือ

1. การรับรู้ถึงศักยภาพ และความสามารถที่มีอยู่ในตัวเอง การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย หรือการใช้ชีวิตระหว่างต้องโทษเป็นกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมที่มีความสำคัญที่ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการรับรู้ถึงศักยภาพ และความสามารถที่มีอยู่ในตัวเอง เนื่องจากการใช้ชีวิตระหว่างต้องโทษจะต้องผูกติดกับการทำงาน ดังนั้น การลงมือทำงานจึงเป็นวิธีการที่จะช่วยให้ผู้ต้องขังค่อย ๆ รับรู้ถึงความสามารถ และศักยภาพที่มีอยู่ในตัวเองได้ตลอดเวลา ผู้ต้องขังหลายคนได้มีรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ติดอยู่กับความสะกดกสบาย และไม่ได้มีโอกาสในการที่จะเริ่มลงมือทำอะไรด้วยตัวเอง แต่การต้องโทษนี้จะทำให้ผู้ต้องขังเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือ และลงมือทำงานทุกอย่างด้วยตัวเอง “ได้จับจอบ จับเสียม เห็นดิน เห็นต้นไม้ ซึ่งในเรือนจำไม่มี ที่บ้านเรายังไม่มีเลย

ขนาดอยู่บ้าน บางทีเราอาจจ้างช่างมาอยู่ที่นี่ทำเองทุกอย่าง... อยู่ที่นี่ทุกคนทำได้ จากคนที่ไม่เป็นงานก็เป็น คนที่ทำไม่ได้ก็ได้” (ผู้ต้องขังหญิง 1, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

เรือนจำได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญไม่แตกต่างไปจากโรงเรียนในการที่จะช่วยนำทางให้ผู้ต้องขังแต่ละคนค้นพบศักยภาพ และความสามารถที่มีอยู่ในตัวเอง แม้จะเป็นเพียงการทำงานเล็กๆ น้อยๆ ในชีวิตประจำวัน หรืองานการฝึกทักษะอาชีพต่างๆ เนื่องจากผู้ต้องขังหลายคนไม่เคยลงมือทำงานบ้าน ไม่ว่าจะเป็นงานซักผ้า รีดผ้า หรือไม่มีพื้นฐานทางอาชีพ หรือความสนใจในอาชีพที่เรือนจำได้จัดขึ้นแต่อย่างใด และก็ดูเหมือนว่าผู้ต้องขังบางกลุ่มก็อาจไม่ได้นำเอาความรู้ในทักษะอาชีพต่างๆ ไปใช้อีกเช่นกัน เช่น กลุ่มผู้ต้องขังที่เป็นกลุ่มเยาวชนที่คาดว่าภายหลังพ้นโทษจะกลับไปศึกษาต่อ กลุ่มผู้ต้องขังที่มีความพร้อมทางด้านครอบครัว และอาชีพเดิม แต่สิ่งที่ผู้ต้องขังทุกคนจะได้เรียนรู้จากการใช้ชีวิตที่นี่ คือ การได้เริ่มลงมือปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นอะไรก็ตาม ทุกคนก็สามารถที่จะทำได้เช่นเดียวกัน หรือกล่าวได้ว่า สิ่งที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการมีงานทำ คือ การที่ผู้ต้องขังได้มีโอกาสที่จะรับรู้ถึงศักยภาพ และความสามารถที่มีอยู่ในตัวเอง ซึ่งสิ่งนี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญในการตระหนักถึงคุณค่าที่มีอยู่ในตนเองที่จะใช้ในการต่อยอดพัฒนาตนเองต่อการใช้ชีวิตในเรือนจำ และภายหลังพ้นโทษ ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมลักษณะใดก็ตาม

2. การตระหนักถึงคุณค่าของตัวเอง นอกจากการทำงาน และการใช้ชีวิตในเรือนจำที่ทำให้ผู้ต้องขังเกิดการรับรู้ในศักยภาพ และความสามารถของตนเอง และก่อให้เกิดการมองเห็นคุณค่าที่มีต่อตนเอง ผลตอบแทนในรูปแบบของเงินปันผล ซึ่งถือเป็นผลตอบแทนจากศักยภาพ และความสามารถที่เกิดขึ้น หรืออาจจะเรียกได้ว่า เป็นขวัญ และกำลังใจตอบแทนในรูปแบบที่จับต้องได้ และเงินส่วนนี้ได้ช่วยผู้ต้องขังลดการพึ่งพิงจากครอบครัวในการส่งเสียให้ในขณะต้องโทษ ซึ่งสำหรับบางครอบครัว นอกจากการต้องโทษจะนำความยากลำบากมาให้ผู้ต้องขัง และครอบครัวผู้ต้องขังแล้ว การส่งเสียเลี้ยงดูผู้ต้องขังขณะต้องโทษก็กลายเป็นภาระอันหนักอึ้งที่ยากจะปฏิเสธได้ แต่การที่ผู้ต้องขังมีโอกาสดำเนินการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถ ร่วมกับการได้รับเงินปันผลเป็นการตอบแทน และเป็นจำนวนที่มากกว่าเรือนจำ และทัณฑสถานปิดหลายเท่าตัว สิ่งนี้ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถลดการพึ่งพิงจากครอบครัว และภาระค่าใช้จ่ายให้กับครอบครัว รวมทั้งยังสามารถส่งกลับไปดูแลครอบครัว ตลอดจนใช้ทุนตั้งตัวในการประกอบอาชีพภายหลังพ้นโทษร่วมด้วยการที่ผู้ต้องขังสามารถดำรงชีวิตได้ด้วยตนเอง และช่วยเหลือครอบครัวได้ด้วยนั้น ย่อมก่อให้เกิดการเห็นถึงคุณค่าที่มีอยู่ในตนเอง หลังจากการต้องโทษก่อนหน้านี้ได้ทำให้ผู้ต้องขังหลายคนสูญเสียการตระหนักถึงคุณค่าของตัวเองลงไป

แต่การตระหนักถึงคุณค่าที่เกิดกับผู้ต้องขังยังเกิดจากเหตุปัจจัยอื่นร่วมด้วย คือ ผู้ต้องขังสามารถพัฒนาการมองเห็นคุณค่าของตัวเองได้จากการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน

การที่ช่องว่างระหว่างเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังแคบลงนั้น ไม่ว่าจะด้วย การแต่งกายที่ไม่มี ความแตกต่างอย่างชัดเจน ปฏิสัมพันธ์ และรูปแบบความสัมพันธ์ที่เป็นไปอย่างใกล้ชิดเสมือนหนึ่ง เป็นครอบครัวเดียวกัน เช่น การที่ผู้ต้องขังไม่ต้องนั่งกับพื้นขณะที่ทำการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ ผู้ปฏิบัติงาน การที่ผู้ต้องขังกับเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานทำงาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันขณะใช้ ชีวิตประจำองงาน หรือฐานการเรียนรู้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังรับรู้ถึงคุณค่าที่มีอยู่ใน ตัวเองแม้จะมีสถานภาพของการเป็นผู้ต้องขังขังอยู่เบื้องหน้าก็ตาม

การใช้ชีวิตร่วมกับเพื่อนผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ก็เป็นอีกเหตุปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ ผู้ต้องขังเกิดการตระหนักในคุณค่าของตนเอง ทั้งนี้ เนื่องจากการทำงานทุกอย่างภายในเรือนจำได้มีการ นำเอากระบวนการกลุ่ม หรือการทำงานที่เกิดจากการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันมาใช้อยู่ตลอดเวลา หรือกล่าวได้ว่า การทำงาน หรือการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขังคนหนึ่ง ๆ นั้นมีความสำคัญที่เสมือน เป็นฟันเฟืองตัวหนึ่งที่มีผลต่อการดำเนินงานภาพรวมของเรือนจำ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ชีวิตประจำ องงาน หรือฐานการเรียนรู้ การใช้ชีวิตในครอบครัวจำลอง หรือกลุ่มต่าง ๆ สิ่งนี้จะช่วยให้ผู้ต้องขัง เรียนรู้ถึงการใช้ชีวิต และการจัดสรรปันส่วนหน้าที่ความรับผิดชอบให้แก่กันและกัน ทุกคนจึงมี บทบาท และความสำคัญที่ส่งผลแก่กันและกัน สำหรับผู้ต้องขังบางคนอาจจะมึบทบาท และความ รับผิดชอบที่มากกว่าเพื่อนผู้ต้องขังคนอื่น ๆ เช่น แม่บ้าน แม่ห้อง หัวหน้ากองงาน กัปตัน และรอง กัปตัน แต่ถึงอย่างไร สิ่งสำคัญที่ทุกคนจะได้เรียนรู้ร่วมกัน คือ การทำงานร่วมกัน ฉะนั้น การ ทำงานร่วมกัน และการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม นับเป็นกระบวนการในการช่วยลดความรู้สึกของความ แปรกแยก หรือความรู้สึกด้อยค่าลง กระบวนการกลุ่มจะช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดความตระหนัก และเห็นคุณค่าของกันและกัน ตลอดจนการสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของตัวเองมากยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น ครอบครัวและชุมชนยังมีส่วนอย่างยิ่งในการที่จะช่วยให้ผู้ต้องขัง สามารถมองเห็นตัวเอง และคุณค่าที่มีอยู่ในตัวเองด้วยมุมมองใหม่ คือ การที่ครอบครัวคอยแวะ เวียนเข้ามาเยี่ยมเยียนพูดคุย และให้กำลังใจอยู่ตลอดเวลาได้ช่วยให้ผู้ต้องขังสามารถรับรู้ได้ถึง การเป็นที่ยอมรับ และการเป็นบุคคลที่มีความสำคัญคนหนึ่งในครอบครัว ซึ่งครอบครัวผู้ต้องขังเอง ก็รับรู้ได้ในส่วนนี้จึงพยายามเข้ามาเยี่ยมผู้ต้องขังอยู่เป็นประจำ “เจ้าหน้าที่ก็บอก โห รักลูกจังมา เยี่ยมบ่อย แบบให้กำลังใจเค้า เกิดหายไป ก็เหมือนไม่ห่วงเขา (ครอบครัวผู้ต้องขัง 2, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2552)

“ถ้าเราไปทิ้งเค้า เค้าก็หมดกำลังใจ แล้วเค้าจะทำดีไปทำไม ไซ้ใหม่ ใคร ๆ ก็ไม่เลือก ไม่รัก ขนาดเมียตัวเอง เมียที่อยู่ด้วยกันก็เลิก ไซ้เปล่า” (ครอบครัวผู้ต้องขัง 1, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2552)

ซึ่งพบว่า ในบางครอบครัวแม้จะประสบปัญหาในเรื่องเศรษฐกิจ ฐานะ ระยะเวลา หรือแม้กระทั่งสภาพร่างกาย แต่ด้วยความมุ่งมั่นที่จะคอยให้การดูแล และเป็นกำลังใจแก่ผู้ต้องขัง แต่ความยากลำบากก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคสำคัญไปกว่าการได้มีโอกาสในการพบปะพูดคุย และให้กำลังใจกับสมาชิกของครอบครัวลงได้แต่อย่างใด ในขณะที่ผู้ต้องขังบางคน การต้องโทษได้นำมาซึ่งการจบสิ้นของความเป็นครอบครัว และทำให้ผู้ต้องขังตกอยู่ในสภาพของการถูกทอดทิ้ง ไม่ว่าจะ เป็นพ่อ แม่ สามี ภรรยา หรือลูกหลาน ก็ตาม ซึ่งถือเป็นความเลวร้ายที่ซ้ำเติมให้กับผู้ต้องขังอย่าง ยิ่ง ในส่วนนี้จะพบว่า แม้กระบวนการการดำเนินงานของเรือนจำจะส่งเสริมการมองเห็นคุณค่าในตนเองให้เกิดขึ้น แต่สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในการสนับสนุน คือ ครอบครัวผู้ต้องขัง

หากผู้ต้องขังยังคงมีครอบครัวคอยเป็นกำลังใจอยู่ตลอดเวลา ก็เท่ากับเป็นการหนุนเสริมให้ผู้ต้องขังสามารถรับรู้ และมองเห็นคุณค่าที่มีในตนเองได้ดียิ่งขึ้น แต่หากผู้ต้องขังคนใดที่ขาดการเหลียวแลจากครอบครัวก็ยิ่งเป็นการบั่นทอนคุณค่าในตัวผู้ต้องขังให้ลดลง ซึ่งนับเป็นความเสียดต่อการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังอย่างยิ่ง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ก็ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งที่มีอยู่ในตัวผู้ต้องขังร่วมด้วย ตลอดจนการดูแลช่วยเหลือของเจ้าหน้าที่ และเพื่อนผู้ต้องขัง ผู้ต้องขังหลายคนจึงสามารถเรียนรู้ที่จะยอมรับ และเผชิญกับความจริง อีกทั้งยังไม่ได้เอาปัญหาที่เกิดขึ้นมาเป็นอุปสรรคขัดขวางในการมุ่งหน้าพัฒนาศักยภาพ และความสามารถให้กับตัวเองสำหรับการกลับไปมีอาชีพ และใช้ชีวิตในสังคมอีกครั้งหนึ่ง

ในส่วนนี้ พบประเด็นที่น่าสนใจอย่างหนึ่ง คือ แม้ครอบครัวผู้ต้องขังจะพยายามสร้างขวัญ และกำลังใจกับผู้ต้องขัง ในขณะที่บางครั้งครอบครัวผู้ต้องขังเองก็ยังคงต้องสร้างขวัญ และกำลังใจให้กับตัวเองด้วยเช่นกัน เนื่องจากครอบครัวผู้ต้องขังยังคงต้องเผชิญกับบุคคลอื่น ๆ ในชุมชนอยู่ตลอดเวลา “ถ้ามีคนว่าบ๊อบ เราก็ย้อนเค้าว่า ระวังลูกตัวเองบ้างเหอะ เราก็ไม่อยากจะ ลูกเราเป็นอย่างนี้ เราก็อยากให้ลูกเราดี เราก็บอกอย่างนี้ แล้วทุกคนก็จะไม่มาซ้ำเติมเรา เพราะบางทีเราก็เครียดขึ้นมา ใครจะมาพูดซ้ำเติมเราก็ไม่ชอบ คือ เราจนก็อยู่ส่วนจน” (ครอบครัวผู้ต้องขัง 2, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2552)

“...นี่ก็เป็นแม่ค้าขายของในตลาด พี่ก็ไม่แคร์คนอื่น ถ้าแคร์คนอื่นก็จะอยู่จุดนั้นไม่ได้ มันก็แค่พักหนึ่ง เข้าใจไหม คนก็พูดพักเดียว แต่เราไม่สนใจ ถ้าเราสนใจเราจะอยู่ตรงนั้นไม่ได้ ก็เหมือนคนเป็นเอดส์แหละ ถ้าสนใจฟังคนนั้น คนนี้ ก็อยู่ตรงนั้นไม่ได้ ก็ไม่สนใจดีกว่า” (ครอบครัวผู้ต้องขัง 3, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2552)

ถึงอย่างไร ครอบครัวผู้ต้องขังก็เลือกที่จะยอมรับกับความจริงที่เกิดขึ้น โดยที่ไม่ให้บุคคลในชุมชนเข้ามามีส่วนในการกำหนดชีวิต และความเป็นอยู่ของครอบครัวได้แต่อย่างใด แม้ในบางครั้งอาจจะสร้างความทุกข์ทรมานใจบ้างก็ตาม ความสามารถในการเผชิญปัญหาของ

ครอบครัวผู้ต้องขัง นอกจากจะทำให้ครอบครัวผู้ต้องขังสามารถอยู่ได้ในสังคมแล้ว ยังเป็นส่วนสำคัญที่ส่งต่อมายังผู้ต้องขังทั้งความรู้ดีชอบคุณ และตระหนักเห็นคุณค่าของตนเองที่ครอบครัวได้มอบให้ และสิ่งนี้ก็จะกลายเป็นพลังสำคัญให้ผู้ต้องขังยึดหยัด และมุ่งมั่นต่อการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถของตนอย่างเต็มที่ เพื่อการกลับสู่ความเป็นครอบครัวอีกครั้งหนึ่ง

สำหรับในส่วนของชุมชน ทั้งจากการเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่าง ๆ หรือการเข้ามาร่วมทำงานในการดูแลผู้ต้องขังร่วมกับทางเรือนจำ การเข้ามาของกลุ่มคนเหล่านี้ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการตีความ และสะท้อนคุณค่าที่มีอยู่ในตัวเองออกมา “ผมพยายามคิดว่า เค้าน่าจะไม่คิดว่าผมเป็นนักโทษ เหมือนคนที่คุยกับเรา เค้าน่าจะไม่คิดว่าผมเป็นนักโทษ อะไรอย่างนี้ ก็รู้สึกดีว่า เธอเค้าเป็นกันเองนะ อะไรนะ. . .” (ผู้ต้องขังชาย 1, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2552)

“...มีคนให้โอกาสเยอะเหมือนกัน บางคนก็มาเลี้ยงข้าวผู้ต้องขัง เอาอาหารมาเลี้ยง พระก็จะเอากับข้าว อะไรต่าง ๆ มาให้ คือ เค้าน่าอยากให้ออกมาผู้ต้องขัง ซึ่งมันก็ดีสินะ” (ผู้ต้องขังชาย 4, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2552)

การเข้ามาของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน การได้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังมีโอกาสในการเปิดมุมมองใหม่ที่มีต่อตนเองให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น เนื่องจากการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมได้ทำให้ผู้ต้องขังเกิดการรับรู้มาโดยตลอดว่า พวกเขาเป็นบุคคลที่ไม่พึงประสงค์ของสังคม อีกทั้งการต้องโทษในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดยังเป็นช่วงเวลาที่ทำให้ผู้ต้องขังขาดการเชื่อมโยงตนเองกับชุมชน จึงทำให้ขาดโอกาสในการรับรู้มุมมองของคนในสังคมอีกกลุ่มหนึ่งที่มีต่อผู้ต้องขัง แต่การต้องโทษในเรือนจำเปิดได้ทำให้ผู้ต้องขังสามารถรับรู้ได้ว่าแท้จริงแล้วในสังคมยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีได้จริงเกี่ย และพร้อมที่จะให้โอกาสให้ผู้ต้องขังอยู่ร่วมด้วยการที่ผู้ต้องขังรับรู้ได้ถึงโอกาสที่สังคมได้หยิบยื่นให้ นั้น นับเป็นส่วนสนับสนุนสำคัญที่เกิดขึ้นควบคู่กับการดำเนินงานของเรือนจำ และครอบครัวผู้ต้องขังในการที่จะสะท้อนคุณค่าของตนเองออกมา อีกทั้งการที่ชุมชนเห็นความสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นการเข้ามาร่วมกิจกรรมต่าง ๆ หรือการติดต่อกันให้กับผู้ต้องขัง ไม่เพียงแต่จะนำพาให้ผู้ต้องขังตระหนักในคุณค่าของตนเองแล้ว ยังสามารถช่วยสร้าง ความมั่นใจให้กับผู้ต้องขังถึงการมีชีวิตต่อไปภายหลังพ้นโทษร่วมด้วย

การตระหนักในคุณค่าของตนเองของผู้ต้องขังระหว่างต้องโทษจะเกิดผลดีได้นั้น จะต้องเกิดจากความร่วมมือจากทั้ง 3 ส่วน คือ การดำเนินงานของเรือนจำซึ่งหมายรวมถึงการใช้ชีวิตร่วมกับเจ้าหน้าที่ และผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ครอบครัวผู้ต้องขัง และชุมชนที่จะต้องประสานความร่วมมือ และดำเนินงานควบคู่กันไป ซึ่งจะพบว่า ระหว่างการต้องโทษได้มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อตนเองทั้งการรับรู้ในศักยภาพ และความสามารถ รวมถึงการตระหนักในคุณค่าที่มีต่อตนเอง และการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อสังคม นอกจากนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นร่วมกันนั้น คือ การมองเห็นคุณค่า และ

การเคารพต่อคนอื่น ๆ เนื่องจากทุกกระบวนการที่จะนำไปสู่การรับรู้ในศักยภาพ และความสามารถ ตลอดจนการเห็นคุณค่าในตนเองนั้น ต่างเป็นผลที่เกิดจากการขับเคลื่อนของกระบวนการกลุ่มทั้งจากการทำงานร่วมกัน การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยกันทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ได้ช่วยสนับสนุนให้ผู้ต้องขังเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อตนเอง รวมทั้งผู้อื่นทั้งขณะต้องโทษ และขยายไปยังภายหลังพ้นโทษร่วมด้วย

วิถีชีวิตที่มีต่อตนเองกับการดำเนินชีวิตหลังพ้นโทษ นอกจากผู้ต้องขังจะได้ใช้ชีวิตระหว่างการต้องโทษในการทบทวน และยอมรับต่ออดีตของตัวเองแล้ว สิ่งเหล่านี้ยังช่วยให้ผู้ต้องขังมีความระมัดระวังการใช้ชีวิตขณะต้องโทษ และต่อไปภายหลังพ้นโทษมากยิ่งขึ้น ประกอบกับการได้มีโอกาสในการพัฒนาทักษะอาชีพ และทักษะสังคม ก็ยังทำให้ผู้ต้องขังหลายคนมีความพร้อมทั้งด้านอาชีพ และด้านสังคมในการตั้งต้นชีวิตใหม่ การเตรียมความพร้อมของเรือนจำมีผลต่อการสร้างความมั่นใจให้กับผู้ต้องขังอย่างมาก ผู้ต้องขังหลายคนได้มีการวางแผนที่จะนำเอาความรู้ที่ได้จากเรือนจำไปใช้เป็นอาชีพหลักให้กับตนเองภายหลังพ้นโทษ และมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อการดำเนินชีวิตภายหลังพ้นโทษ คือ ความพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับกระบวนการทางสังคมไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของการยอมรับ หรือปฏิเสธก็ตาม “. . .เราพร้อมที่จะเผชิญ เพราะว่าเรา คือเราทำผิดมาแล้ว เราก็ต้องยอมรับว่า เพื่อน ๆ จะไม่คุยกับเรา เราก็ไม่ได้ว่า แล้วก็ไม่ได้แค้นด้วย เพราะว่าเราก็ คือทำดีแล้ว” (ผู้ต้องขังหญิง 4, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

มันเป็นเหตุการณ์ที่ว่าเราไม่สามารถแก้ไขได้ ในเมื่อเป็นไปแล้วก็ต้องปล่อยให้เป็นไป แต่เพียงแค่ว่าวันข้างหน้าเรารับส่วนที่เราที่ว่าเราเคยเป็นมาเท่านั้นเอง ไซ้ใหม่ ถ้าเกิดผมเป็นนักโทษก็จริง ผมเป็นนักโทษ เป็นคนซี้คุกที่เค้าว่า คนข้างนอกเค้าจะว่า ซี้คุก ๆ ไซ้ซี้คุก อะไอย่างนี้ แต่ถ้าเกิดออกไป เราไปทำกิจการหรือธุรกิจส่วนตัวที่ว่า มันเจริญดีขึ้นมา คน ๆ นั้น เค้าจะมองเราเป็นอีกแง่หนึ่ง แต่ตอนแรกเค้าอาจจะมองเราในแง่ไม่ดี แต่สุดท้ายถ้าเราทำในแง่ดีขึ้นมา เค้าจะมองเราแบบไม่น่าเชื่อ อั้ง ครับอั้งกับคำพูดตัวเอง. . . (ผู้ต้องขังชาย 1, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2552)

กล่าวได้ว่า การต้องโทษไม่ได้นำมาแต่ความสูญเสียให้กับผู้ต้องขัง และครอบครัวผู้ต้องขัง แต่กระบวนการหล่อหลอมทางสังคมที่เกิดขึ้นยังก่อให้เกิดการได้มาของความรู้ และความสามารถ ตลอดจนความเข้มแข็งของจิตใจในการเผชิญกับปัญหาที่กำลังจะเกิดขึ้นร่วมด้วย และแม้ประสบการณ์การต้องโทษจะเป็นประสบการณ์ที่เลวร้ายอันยากจะลืมเลือน แต่ก็ยังนับว่ามีโอกาสดี ๆ ที่ซ่อนอยู่ด้วยกัน และทำให้การต้องโทษไม่ได้กลายเป็นเรื่องเลวร้ายเสียทีเดียว ผู้ต้องขังหลายคนเรียนรู้ที่จะคิดทบทวน พัฒนาตนเอง วางแผน และปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต

ในวันข้างหน้าให้เป็นไปในแง่ดี รวมถึงการเตรียมพร้อมที่จะรับมือกับสถานการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นไว้เป็นอย่างดี

ผู้ต้องขังหลายคนมีความพร้อมในการดำเนินชีวิต และเผชิญชีวิตภายหลังพ้นโทษ แต่ทั้งนี้ก็ได้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของครอบครัว ความมั่นใจที่มีต่อศักยภาพ และความสามารถของตนที่ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี รวมทั้งการได้เห็นตัวอย่างจากผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตภายหลังพ้นโทษ อย่างกรณีผู้ต้องขังที่มีความรู้ในเรื่องการทำบ้านดิน และหลังพ้นโทษก็สามารถทำการรวมกลุ่ม และกลายเป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข็งที่มีอำนาจต่อรองในตลาด รวมทั้งการเป็นสถานที่รองรับการมีงานทำให้กับผู้ต้องขังคนอื่น ๆ ภายหลังพ้นโทษร่วมด้วย ไม่เพียงเท่านั้นผู้ต้องขังบางคนได้รับการติดต่อของตัวจากธุรกิจต่าง ๆ ในชุมชนตั้งแต่ขณะต้องโทษ รวมทั้งการที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ยื่นมือเข้ามาดูแลช่วยเหลือ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นกำลังใจ และช่วยสร้างความมั่นใจให้กับผู้ต้องขังในการใช้ชีวิตภายหลังพ้นโทษเป็นอย่างดี

แต่ก็ยังคงมีผู้ต้องขังอีกกลุ่มหนึ่งที่ถึงแม้จะมั่นใจว่าตนมีความพร้อมในการประกอบอาชีพ และใช้ชีวิตในสังคม แต่ก็ยังมีอาจไว้วางใจกับกระแสการตอบรับของสังคมรอบข้างที่มีต่อผู้พ้นโทษได้อย่างเต็มที่เท่าที่ควร จึงพยายามที่จะปกปิดตัวเอง และเรื่องอดีตที่ผ่านมา “ก็ตั้งใจว่าออกไปนี้ คงจะเปลี่ยนแปลงตัวเองก่อน กลับจากเมืองนอก ปรับลู่ศตัวเองก่อน” (ผู้ต้องขังหญิง 1, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

พบว่า แม้ผู้ต้องขังจะมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อตนเองทั้งอดีต ระหว่างต้องโทษ และการวางแผนชีวิตของตนภายหลังพ้นโทษ แต่กลับพบว่า การที่ผู้ต้องขังยังมีอาจไว้วางใจกับค่านิยมของคนอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างเต็มที่นั้น เป็นเหตุผลให้ผู้ต้องขังบางส่วนเลือกที่จะปกปิด และพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของตัวเอง เพื่อลดการต่อต้านจากสังคมที่ยังมีอคติคาดเดาได้

จะอย่างไรก็ตาม ก็พบว่าผู้ต้องขังได้มีการเรียนรู้ที่จะยอมรับกับประสบการณ์ในอดีตของตนเอง และการยอมรับนี้ได้กลายเป็นพลังผลักดันสำคัญในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อตนเอง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่มีต่อตนเองนั้นได้ก่อให้เกิดการมองเห็นถึงศักยภาพ และความสามารถที่ซ่อนอยู่ในตนเอง ตลอดจนเกิดการตระหนักถึงคุณค่าที่มีอยู่ในตนเองร่วมด้วย แม้สำหรับผู้ต้องขังบางคนอาจจะยังไม่อาจไว้วางใจกับสถานการณ์การตอบรับ หรือต่อต้านจากสังคมก็ตาม แต่อย่างน้อยที่สุดการเปลี่ยนแปลงนี้ย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และรูปแบบการดำเนินชีวิตขณะต้องโทษให้กับผู้ต้องขัง

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และรูปแบบการดำเนินชีวิต

จากการที่ผู้ต้องขังหลายคนมีพฤติกรรม และรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ก่อหน้า การต้องโทษ และระหว่างการต้องโทษในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดที่มีความแตกต่างกันออกไป แต่ระยะของการต้องโทษได้หล่อหลอมให้ผู้ต้องขังเรียนรู้ที่จะปรับเปลี่ยนวิถีคิด และการดำเนินชีวิต จนเกิดเป็นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และรูปแบบการดำเนินชีวิตขึ้นใหม่ภายในเรือนจำ

การพึ่งพิงตนเอง พฤติกรรมของการพึ่งพิงตนเองนั้นได้เกิดขึ้นกับผู้ต้องขังทุกคน ทั้งนี้เนื่องจากการใช้ชีวิตในเรือนจำเปิดนั้นได้มีการกำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิตให้กับผู้ต้องขัง อย่างหนึ่ง คือ การช่วยเหลือ และพึ่งพิงตนเองให้ได้มากที่สุด ซึ่งการกำหนดดังกล่าวได้ช่วยให้ผู้ต้องขังทุกคนเรียนรู้ที่จะพึ่งพิงตนเองมากยิ่งขึ้น “อยู่เรือนจำใหญ่ ถ้าเรามีตั้งค์ เราก็สามารถจะจ้างเค้าทำได้ ชักผ้า รีดผ้า แม้กระทั่งต้กน้ำอาบ ถูกใหม่ สำหรับคนที่มิตั้งค์เนี่ย อยู่เรือนจำยังงี้ก็สบาย ทุกอย่างไม่ต้องทำ. . .” (ผู้ต้องขังหญิง 2, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

พบว่า ผู้ต้องขังจำนวนหนึ่งแม้จะตั้งค์ใช้ชีวิตที่ขาดอิสระ และความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก แต่การใช้ชีวิตในเรือนจำก็ยังมีช่องทางให้ผู้ต้องขังที่มีฐานะทางการเงินที่ไม่ลำบากมากนักมีโอกาสที่จะหลบหลีกการทำงานได้ด้วยเช่นกัน แต่สำหรับการต้องโทษในเรือนจำเปิดได้ทำให้ผู้ต้องขังทุกคนลงมือทำทุกอย่างด้วยตนเอง ซึ่งในระยะแรกผู้ต้องขังหลายคนถึงกับท้อแท้ และเสียน้ำตาให้กับความยากลำบาก แต่ในท้ายที่สุดก็พบว่า การได้ลงมือทำทุกอย่างได้ด้วยตนเองส่งผลให้ผู้ต้องขังมีโอกาสที่จะฝึกฝนตัวเอง และนำไปสู่การค้นพบศักยภาพ และความสามารถที่มีอยู่ในตัวเอง การทำงาน และการใช้ชีวิตขณะต้องโทษอย่างน้อยที่สุดที่ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังเรียนรู้ที่จะพึ่งพิงตนเอง อีกทั้งยังหมายถึงการเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือผู้อื่นร่วมด้วย

ความสามารถในการพึ่งพิงตนเองไม่เพียงแต่การพึ่งพิงตนเองในกิจวัตรประจำวันทั่วไป แต่ยังคงกลายเป็นบันไดสำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพ และความสามารถทางด้านอาชีพให้กับตนเอง เพื่อใช้เป็นฐานสำคัญในการกลับไปใช้ชีวิตในสังคม และสร้างการยอมรับให้กับสังคมได้เป็นอย่างดี ส่วนนี้อาจกล่าวได้ว่า ความสามารถในการพึ่งพิงตนเองแม้จะดูเป็นเรื่องธรรมดาทั่วไป แต่ในความจริงกลับพบว่า สิ่งนี้จะช่วยให้ผู้ต้องขังก่อเกิดการมองเห็นคุณค่าในตนเอง ซึ่งถือเป็นสิ่งที่มีค่าสำหรับการดำเนินชีวิตของคนเราอย่างยิ่ง ยิ่งสำหรับผู้ต้องขังซึ่งเป็นบุคคลที่ถูกกระบวนการยุติธรรม หรือกระบวนการทางสังคมทำให้การยอมรับกับความด้อยค่ามาก่อนหน้านี้ ดังนั้น การที่จะลบล้างความรู้สึกดังกล่าวให้หมดไปได้นั้น ต้องเริ่มจากการกลับมาค้นหาคุณค่าที่มีอยู่ในตนเอง ซึ่งจากการดำเนินงานของเรือนจำได้มีการกำหนดให้ผู้ต้องขังทุกคนเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือตนเองนั้น จึงนับเป็นกระบวนการของการขัดเกลาอย่างหนึ่งที่ก่อให้เกิด

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม และนำไปสู่การมองเห็นคุณค่าที่มีอยู่ในตนเองได้อย่างแนบเนียน และเป็นธรรมชาติมากที่สุด

การลดรายจ่าย พฤติกรรมการลดรายจ่ายเป็นพฤติกรรมที่เห็นได้จากผู้ต้องขังทั่วไป ทั้งนี้ เป็นผลจากการได้เรียนรู้ถึงความยากลำบากของการได้มาของเงิน ทั้งจากการรอรับจากญาติ และเงินปันผลที่ได้จากการทำงานในแต่ละเดือน ดังนั้น การต้องโทษจึงทำให้ผู้ต้องขังเกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้จ่ายของตน “. . . จากปกติเราใช้ครีมชิตร่า มาอยู่ในนี้ก็ไม่ว่าจะใช้ให้เปลืองทำไมนะ เงินน้อย สปริงชองเงี้ย สิบแปดบาท ใช้สปริงชองได้ เกสซ์ได้ อะไรที่มันถูกหน่อย” (ผู้ต้องขังหญิง 2, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2552)

“. . . อยู่ข้างนอกเราเห็นเหมือนกับเศษกระดาษเลยคะ เพราะว่าเราใช้เงินทุกวัน แต่พอเรามายูที่นี้เราก็ตัดสินใจว่าต่อไปเราจะไม่ฟุ่มเฟือย แล้วก็มี มีอะไรก็ใช้ตามนั้นแหละคะ แล้วก็พยายามจะทำให้ครอบครัวของเราดีขึ้นนิดนึงยังเงี้ยคะ. . .” (ผู้ต้องขังหญิง 4, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

พฤติกรรมการลดรายจ่ายยังหมายรวมเป็นเรื่องเดียวกันกับการมองเห็นคุณค่าของเงิน ซึ่งพฤติกรรมนี้ จะเป็นทั้งวิธีคิด และพฤติกรรมที่จะช่วยให้เกิดความเข้มแข็งทางจิตใจและไม่พาดตนเองเข้าไปหลงติดกับการค้ายาเสพติดได้เป็นอย่างดี เนื่องจากผู้ต้องขังส่วนหนึ่งของคดียาเสพติดเคยมีพฤติกรรมการใช้จ่ายอย่างฟุ้งเฟ้อ และไม่รู้จักพอ ดังนั้น การต้องโทษได้นำไปสู่พฤติกรรมการลดรายจ่ายนั้น จึงเสมือนเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจให้เกิดแก่ผู้ต้องขังได้เป็นอย่างดี

การเรียนรู้กฎระเบียบ และการเข้าสังคม การใช้ชีวิตในเรือนจำไม่ว่าจะเป็นเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด หรือปิดก็ตาม สิ่งหนึ่งที่จะเกิดกับผู้ต้องขัง คือ การอยู่ในกฎระเบียบ การเข้าแถวเช็คแถวจะเกิดขึ้นในทุกวัน และวันละหลายครั้ง ตารางการทำกิจกรรมประจำวันต่าง ๆ ตลอดจนกฎระเบียบปลีกย่อยที่แต่ละเรือนจำมีการกำหนดไว้ กฎระเบียบดังกล่าวนอกจากจะมีไว้เพื่อประโยชน์ในการควบคุมแล้ว ผลพลอยได้อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นกับผู้ต้องขัง คือ ความมีระเบียบวินัย ความตรงต่อเวลา ตลอดจนความอดทน กฎระเบียบได้เป็นตัวการสำคัญในการกำหนดรูปแบบพฤติกรรมให้กับผู้ต้องขังระหว่างต้องโทษ และจะเกิดผลดียิ่งขึ้นหากผู้ต้องขังสามารถนำกลับไปใช้ได้ต่อไป นอกจากนั้นแล้ว โอกาสอย่างหนึ่งของการใช้ชีวิตในเรือนจำเปิด คือ การพบปะผู้คน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้ต้องขังได้มีโอกาสในการเรียนรู้ และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมนอกเหนือจากเจ้าหน้าที่ และเพื่อนผู้ต้องขังร่วมด้วย “ต้องพูดเพราะ ๆ เพราะว่า อยากให้ติดเป็นนิสัยว่า ถ้าออกไปแล้ว คือให้มีคำพูดเพราะ ไม่ให้พูดหยาบ ภู มิ่ง อย่างนี้เค้าไม่ให้พูด. . . เมื่อก่อนพูดหยาบมากเลย ชีดำ ชีปน แต่ตอนนี้ก็คือ พาณมาเยี่ยมยังหลงจำ หลง

อะไรเลย คำบอกเออ ทำไมพูดเพราะละช่วงนี้ ติดเป็นนิสัย ๆ ” (ผู้ต้องขังหญิง 4, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

พฤติกรรมที่เกิดจากภาวะเบี่ยงเบนนั้นนอกจากจะช่วยให้ผู้ต้องขังเรียนรู้ถึงการอยู่ร่วมกับผู้อื่นขณะต้องโทษแล้ว พฤติกรรมดังกล่าวนี้จะกลายเป็นพฤติกรรมพื้นฐานการให้อยู่ร่วมกับสังคมภายนอก และการสร้างการยอมรับให้กับผู้ต้องขัง

การปรับเปลี่ยนวิถีคิด และพฤติกรรมของครอบครัว และชุมชน

กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขัง นอกจากจะเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีคิด และพฤติกรรมให้กับผู้ต้องขังแล้ว ยังถือเป็นกระบวนการที่มุ่งให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิด และพฤติกรรมให้กับครอบครัว และคนในชุมชนร่วมด้วย

สำหรับครอบครัวผู้ต้องขังได้สะท้อนให้เห็นว่า การใช้ชีวิตในเรือนจำลักษณะนี้ได้ช่วยให้ครอบครัวผู้ต้องขังมีโอกาสที่จะใกล้ชิด และพบปะผู้ต้องขังได้บ่อยครั้งขึ้น ทั้งจากการเยี่ยมแบบใกล้ชิด และการเยี่ยมเพื่อชีวิตคู่ อีกทั้งยังมีประเด็นน่าสนใจที่ว่า การที่ครอบครัวผู้ต้องขังสามารถเปลี่ยนแปลงการรับรู้ว่า การใช้ชีวิตที่นี่มิใช่การตกอยู่ในสภาพของการเป็นผู้ต้องขัง แต่เป็นคนทำงานคนหนึ่ง ซึ่งช่วยให้ครอบครัวผู้ต้องขังสามารถที่จะทำการบอกกล่าวกับสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัวหลังจากต้องปกปิดมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะกับลูก ๆ ได้ว่า พ่อ หรือแม่นั้นมาทำงาน และด้วยสภาพแวดล้อม รวมถึงภาวะเบี่ยงเบนของเรือนจำก็เป็นส่วนสนับสนุนสำคัญที่ทำให้ครอบครัวผู้ต้องขังเกิดความสะดวกในการเข้ามา ซึ่งเป็นเหตุผลให้ครอบครัวผู้ต้องขังมีโอกาสในการเข้ามาเยี่ยมเยียนได้บ่อยครั้งขึ้น สิ่งนี้นับเป็นการสร้างกลไกอย่างหนึ่งในการสร้างกำลังใจให้กับตนเอง และเป็นโอกาสดีที่จะทำให้สมาชิกในครอบครัวเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล และสร้างขวัญกำลังใจให้กับผู้ต้องขังได้มากยิ่งขึ้น

แต่ในอีกส่วนหนึ่ง แม้ครอบครัวผู้ต้องขังจะสามารถสร้างการรับรู้ใหม่ที่มีต่อผู้ต้องขัง และมีโอกาสในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการแสดงความรัก และความใกล้ชิดให้กับผู้ต้องขังมากขึ้นก็ตาม แต่ถึงอย่างไรก็ยังมีครอบครัวผู้ต้องขังอีกส่วนหนึ่งก็ยังไม่อาจปรับเปลี่ยนวิถีคิดที่มีต่อสังคมกับการมองผู้ต้องขังได้เสียทีเดียว ครอบครัวผู้ต้องขังบางส่วนยังไม่สามารถคลายความวิตกกังวลจากค่านิยมของคนในสังคมอีกกลุ่มหนึ่งได้อย่างนิ่งนอนใจ เช่นเดียวกับความวิตกกังวลที่เกิดขึ้นกับผู้ต้องขังบางส่วน

... ใ้คนข้างในออกไปก็อยากเป็นคนดีทั้งนั้นแหละ. . . คนไทยก็เป็นอย่างนี้นะ จะอ้าแขนรับแต่คนที่ดี มีความรู้ แต่ไม่ให้โอกาสคนตรงนี้ บางครั้งอะนะ ไม่รู้ละ. . . แล้วที่คนข้างนอกไม่กล้ารับ คนออกไปก็เครียดชิ เครียด แล้วก็ทำเหมือนเดิมอีก. . . (ครอบครัวผู้ต้องขัง 3, สัมภาษณ์, 22 สิงหาคม 2552)

ในประเด็นนี้จะพบว่า ผลจากระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย แม้จะช่วยให้ครอบครัวผู้ต้องขังมีการปรับเปลี่ยนวิถีคิด และพฤติกรรม แต่เป็นเพียงการปรับเปลี่ยนเชิงบวกที่มีต่อผู้ต้องขัง แต่ถึงอย่างไรก็ยังมีอาจทำให้ครอบครัวผู้ต้องขัง หรือแม้กระทั่งผู้ต้องขังเองทำการปรับเปลี่ยนวิถีคิดต่อค่านิยมของสังคมที่มีอยู่อย่างหลากหลายได้อย่างชัดเจน

สำหรับชุมชน การดำเนินงานของเรือนจำได้พยายามที่จะทำให้ชุมชนเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิด และพฤติกรรมที่มีต่อผู้ต้องขังให้เป็นไปในทิศทางบวกให้ได้มากที่สุด ทั้งจากการให้ประชาชน และชุมชนได้มีโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่าง ๆ ในเรือนจำ การที่ผู้ต้องขังมีโอกาสดูออกไปทำกิจกรรมต่าง ๆ ภายนอกเรือนจำ อีกทั้งการที่เรือนจำได้กลายเป็นศูนย์เรียนรู้ของจังหวัดด้วยแล้ว ก็ยังทำให้เกิดการเข้ามาของผู้คนหลากหลายกลุ่ม การดำเนินงานในลักษณะนี้ได้ช่วยให้ประชาชนได้เข้ามาสัมผัสกับการดำเนินงานของเรือนจำ และวิถีชีวิตของผู้ต้องขังมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะทำให้ประชาชนเหล่านั้นเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิดที่มีต่อผู้ต้องขังให้เป็นไปในแง่ที่ดีขึ้น “ . . . พอผมเข้าออกบ่อย มีโอกาสได้คุย เวลาเขาทำบ้านดิน ไปดูเขาทำงานในนั้น มันก็เหมือนลูกหลานทั่วไป เราไม่ได้ไปมองเขาในแง่นักโทษก็คุยกัน ผมเข้าไปยกมือไหว้ผมกันหมด. . . ” (ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านน้ำทรัพย์, สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2552)

แม้จุดเริ่มต้นของการเข้ามาในเรือนจำของบุคคลแต่ละกลุ่มอาจมีความแตกต่างกัน ทั้งจากการเข้ามาเพื่อใช้บริการ หรือซื้อผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เนื่องจากมีราคาถูกกว่าท้องตลาดทั่วไป การเข้ามาช่วยกิจกรรมอบรมให้ความรู้ หรือการเข้ามาเพื่อต้องการพัฒนาองค์ความรู้ หรือร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แต่การเข้ามานับเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการที่จะทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิด และพฤติกรรมที่มีต่อผู้ต้องขัง การตอบรับจากชุมชนสามารถสังเกตได้จากการที่ในแต่ละวันจะมีประชาชนหลากหลายกลุ่มทั้งพ่อค้า แม่ค้า ข้าราชการ กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนแวะเวียนเข้ามาในเรือนจำอย่างไม่ขาดสาย ซึ่งในส่วนนี้ผู้ต้องขังได้ใช้เป็นกระจกสะท้อนในการมองเห็นคุณค่าที่มีอยู่ในตนเอง ดังนั้น วิถีคิด และพฤติกรรมการตอบรับของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ นั้นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งในแง่ของการสร้างความตระหนักถึงคุณค่าที่มีต่อตนเองให้กับผู้ต้องขัง และในแง่ของการสร้างความพร้อมให้กับสังคมในการรองรับผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษร่วมด้วย แต่ในส่วนนี้เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับประชาชนกลุ่มที่ได้มีโอกาสเข้ามาสัมผัสกับเรือนจำ และผู้ต้องขังเท่านั้น

แต่สำหรับประชาชนกลุ่มอื่น ๆ ก็ยังมีอาจคาดเดาได้ว่าพวกเขาเหล่านั้นจะมีวิถีคิด และพฤติกรรมต่อผู้ต้องขังว่าจะเป็นไปในรูปแบบใด และการที่ไม่สามารถที่จะคาดการณ์ได้นั้น จึงเป็นเหตุผลให้ทั้งผู้ต้องขัง และครอบครัวผู้ต้องขังต่างยังคงมีความวิตกกังวล และมีทัศนคติต่อมุมมองของสังคม ทั้งในเชิงบวก และเชิงลบที่แตกต่างกันออกไป

กล่าวโดยสรุป กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยถือเป็นกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งที่เรือนจำจัดขึ้นสำหรับผู้ต้องขัง เพื่อขจัดรอยมลทินประทับที่ติดตัวมาจากกระบวนการยุติธรรม และอคติทางสังคมที่เกิดขึ้นก่อนหน้า การใช้ชีวิตในเรือนจำเปิดของผู้ต้องขังจึงเป็นเหมือนการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมเล็ก ๆ ที่มีรูปแบบการหล่อหลอมทางสังคมที่เป็นเอกลักษณ์ คือ ความพยายามในการสร้างคุณค่าให้กับผู้ต้องขัง โดยอาศัยปัจจัย 3 ส่วน คือ การดำเนินงานของเรือนจำ ครอบครัวผู้ต้องขัง และชุมชนในการทำงานร่วมกัน เพื่อให้ผู้ต้องขังสามารถใช้ในการต่อยอดกับค่านิยมทางลบอันเกิดจากอคติ และการมองอย่างคับแคบของสังคมที่อาจจะเกิดขึ้นภายหลังพ้นโทษ ซึ่งก็พบว่า กระบวนการดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีคิด และพฤติกรรม รูปแบบการดำเนินชีวิตระหว่างต้องโทษ การวางแผนการดำเนินชีวิตให้กับผู้ต้องขัง และขยายผลไปยังครอบครัวผู้ต้องขัง ตลอดจนชุมชนได้เป็นอย่างดี แม้ อาจจะมีบางประเด็นที่ยังคงติดค้าง และยังมีอาจขจัดให้หมดสิ้นเสียในระยะเวลาอันสั้น แต่ก็สามารถที่จะคาดการณ์ได้ว่า กระบวนการหล่อหลอมที่เกิดขึ้นนี้จะเป็นตัวการตั้งต้นที่ดีในการที่จะใช้เพื่อให้เกิดการขยายผล และพัฒนาไปถึงจุดที่สามารถสร้างความพึงพอใจให้กับทุกฝ่ายอย่างเหมาะสมที่สุดต่อไป

ข้อค้นพบจากกระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย ในศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้ เศรษฐกิจพอเพียง

กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยมิใช่เป็นเพียงการพัฒนารูปแบบการดำเนินงาน และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังของกรมราชทัณฑ์เท่านั้น แต่เมื่อทำการคลี่ภาพของการทำงานออกมาก็พบว่า เบื้องลึกของการดำเนินงานที่ปรากฏอยู่ตรงหน้านั้นกลับเต็มไปด้วยการเปลี่ยนแปลง และข้อถกเถียงทางสังคมอยู่มากมาย และจากการศึกษาก็ได้พบประเด็นที่มีความน่าสนใจ ดังนี้

ลักษณะการเป็นเรือนจำเปิดสอดคล้องกับนโยบายคืนคนดีสู่สังคม

ด้วยลักษณะของการเป็นเรือนจำเปิด คือ การไม่มีกำแพง และการมีกฎระเบียบที่ผ่อนคลายเป็นพิเศษ รวมทั้งรูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้ต้องขัง และปฏิสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง ตลอดจนการเข้ามาของภาคส่วนต่าง ๆ ในชุมชน สิ่งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับแนวนโยบายคืนคนดีสู่สังคมที่เกิดขึ้นได้อย่างเด่นชัด ทั้งในประเด็นของกระบวนการทัศนคติในการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคม รวมถึงประเด็นในเรื่องสิทธิมนุษยชน และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่ผู้ต้องขังต่างก็มีสิทธิดังกล่าวไม่แตกต่างไปจากบุคคลอื่น ๆ ทั่วไปในสังคม นอกจากนี้แล้ว ลักษณะของเรือนจำยังทำให้รูปแบบการดำเนินงานในส่วนการแสวงหาเครือข่ายก็สามารถเกิดขึ้นได้ง่ายด้วยเช่นกัน ดังนั้น ด้วยลักษณะของเรือนจำจึงถือเป็นจุดเด่นสำคัญที่เป็นตัวการในการสนับสนุน และผลักดันให้นโยบายสามารถแสดงผลได้อย่างชัดเจน

นอกจากนั้นแล้ว ยังพบว่า การดำเนินงานของเรือนจำยังเป็นการช่วยให้การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังไม่ได้หมายถึง การสงเคราะห์แต่เพียงเท่านั้น หากแต่เป็นการดำเนินงานที่ได้ช่วยให้การปฏิบัติต่อผู้ต้องขังต้องเป็นการดำเนินงานที่เป็นไปเพื่อให้เกิดการปกป้องคุ้มครองสิทธิที่สมควรจะเกิดแก่ผู้ต้องขังเข้ามาแทนที่ และนับเป็นประเด็นที่กรมราชทัณฑ์ เรือนจำและทัณฑสถาน ตลอดจนสังคมจะต้องนำกลับมาถกคิด และพิจารณาร่วมกัน

การทำงานที่ยืนอยู่บนฐานของความเป็นธรรมที่แตกต่าง

การที่กรมราชทัณฑ์ดำรงบทบาท และหน้าที่ของการเป็นหน่วยงานสุดท้ายของกระบวนการยุติธรรมในการปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิด การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์จึงต้องยึดหลักของการให้ความเป็นธรรม และความยุติธรรมกับสังคมเป็นตั้ง และในขณะเดียวกัน กรมราชทัณฑ์เองก็ยังคงเป็นการดำเนินงานกับผู้กระทำความผิด ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่ถูกผลักดันให้เข้าสู่การเป็นบุคคลด้อยโอกาสอันเกิดจากกระบวนการยุติธรรมด้วยเช่นกัน และด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่างานราชทัณฑ์ได้เกิดการบรรจบเข้ากับงานสังคมสงเคราะห์ คือ การทำงานที่อยู่เคียงข้างกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม เพื่อให้เกิดการเข้าถึงสิทธิ และความเป็นธรรมทางสังคม และการมาบรรจบกันครั้งนี้ ตลอดจนกระแสแนวคิดสากลในเรื่องสิทธิมนุษยชนที่หลั่งไหลเข้ามา และการที่สังคมมีการตื่นตัวอยู่ตลอดเวลานั้นก็ยิ่งบีบบังคับให้กรมราชทัณฑ์มีอาจปฏิเสธรูปแบบ และหน้าที่ในส่วนนี้ได้แต่อย่างใด และการเป็นหน่วยงานที่ทำงานอยู่ระหว่างการทำให้ความเป็นธรรมกับสังคม กับทำให้ความเป็นธรรมกับผู้กระทำความผิดในฐานะของความเป็นมนุษย์นั้น จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนตัวเอง

เพื่อที่จะสร้างคุณภาพของความเป็นธรรมภายใต้ความแตกต่างของบทบาท และหน้าที่ที่ต่างกัน สุดโต่งให้เกิดขึ้น

ทางออกของปัญหาที่กรมราชทัณฑ์ได้นำมาใช้ คือ การพัฒนารูปแบบการดำเนิน และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังโดยที่ยังคงไว้ซึ่งภาระหน้าที่ในการควบคุมผู้กระทำความผิดตาม คำพิพากษาของศาล เพื่อแสดงถึงการให้ความสำคัญกับผู้เสียหาย และสังคม ตลอดจน ความเคารพต่อกระบวนการยุติธรรม และยังไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของกฎระเบียบบ้านเมือง รวมถึง สร้างความชัดเจนให้กับภารกิจในการแก้ไขฟื้นฟูผู้ต้องขังให้เกิดขึ้น ทั้งนี้ เพื่อที่จะให้การดำเนินงาน ของกรมราชทัณฑ์สามารถสร้างความมั่นใจ และเกิดคุณภาพทางคิดให้กับประชาชนที่มีฐานคิด ในประเด็นเรื่องความเป็นธรรมที่มีอยู่อย่างหลากหลายในสังคม

การสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับงานราชทัณฑ์

นอกจากความยากลำบากของการดำเนินงานที่อยู่บนฐานความคิดที่แตกต่างของ สังคมแล้ว สำหรับการแสดงบทบาท และหน้าที่ในการให้ความสำคัญกับผู้ต้องขังนั้น กรมราชทัณฑ์ก็ยังคงเผชิญกับการทำงานกับฐานคิดของสังคมอีกกลุ่มหนึ่งที่มีต่องานราชทัณฑ์ ว่า เป็นกระบวนการแห่งการถอดเปลือก (Stripping Process) ซึ่งเสมือนเป็นกระบวนการแห่ง การถอดความมีคุณค่า และความภาคภูมิใจที่มีอยู่ในตัวคนหนึ่ง ๆ ให้หมดไปภายหลังเข้าสู่ กระบวนการยุติธรรม การต้องโทษจะนำไปสู่การรับเอาอัตลักษณ์ใหม่ของการเป็นผู้ต้องขัง การปลดอัตลักษณ์เดิมมิใช่เป็นสภาวะการถาวรจำยอม หากแต่เป็นสภาวะการถาวรที่เกิดจากกระบวนการ ของการต้องโทษที่ก่อให้เกิดการดูแคลนอัตลักษณ์เดิม และการยึดเยียดอัตลักษณ์ใหม่ให้เข้ามา แทนที่ การต้องโทษจึงถือเป็นกระบวนการที่ดำรงซึ่งความเป็นธรรมให้กับสังคม ในขณะเดียวกัน ก็ยังถือเป็นกระบวนการแห่งการปลดอดีตที่แยกย่อยด้วยเช่นกัน

และหากรวมถึงความสูญเสียความเป็นอิสระภาพ ความสิ้นคลอนของสถาบัน ครอบครัว ตลอดจนการประสบกับภาวะยากลำบากที่เกิดแก่ครอบครัวผู้ต้องขังด้วยแล้ว ก็ยิ่งจะทำให้ ภาพของงานราชทัณฑ์ รวมถึงกระบวนการยุติธรรม ดูเหมือนจะยิ่งเป็นความเลวร้ายที่ซ้ำเติม การตกอยู่ในฐานะของการเป็นผู้ต้องขังอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ และเพื่อมิให้สังคมเกิดค่านิยมที่เป็น อกตிகับงานราชทัณฑ์ กรมราชทัณฑ์จึงได้พยายามปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ในการแสดงบทบาท และหน้าที่ในการให้ความสำคัญกับผู้ต้องขังมากยิ่งขึ้น เพื่อสร้างการยอมรับ และแสดงถึงเคารพ ต่อค่านิยมอีกส่วนหนึ่งของสังคม การเกิดขึ้นของนโยบายคืนคนดีสู่สังคม นับเป็นรูปธรรมที่แสดง ถึงเจตนารมย์ที่มีความชัดเจนในการที่จะสร้างความเป็นธรรมให้กับกลุ่มผู้ต้องขังมากที่สุดเท่าที่

เคยเกิดขึ้นในงานราชทัณฑ์ ประกอบกับการมีฐานคิด และการดำเนินงานในอดีตที่ได้วางรากฐาน ซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาก้าวต่อไป ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์สามารถที่จะพัฒนาต่อยอดในการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของกรมราชทัณฑ์ในฐานะของหน่วยงานที่มุ่งทำงาน เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมกับกลุ่มผู้ต้องขังโอกาสทางสังคมอันเกิดจากกระบวนการยุติธรรมให้ปรากฏขึ้นในสังคม

การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย จะมีใช้กระบวนการถอดเปลี่ยนความมีคุณค่า ความภาคภูมิใจ และสร้างรอยมลทินซ้ำเติมความด้อยโอกาสจากกระบวนการยุติธรรมให้กับผู้ต้องขังอีกต่อไป แต่จะเป็นกระบวนการถอดเปลี่ยนขั้นที่สอง คือ กระบวนการถอดเปลี่ยนรอยประทับอันจากการต้องโทษให้หมดลง พร้อมกันนั้นยังหมายถึงการสร้างพลังอำนาจใหม่ให้เกิดขึ้น โดยมุ่งการพัฒนาศักยภาพ ความสามารถ และการตระหนักถึงคุณค่าที่อยู่ในตนเองให้เกิดขึ้นกับผู้ต้องขัง การทำงานของกรมราชทัณฑ์ที่เกิดขึ้นนี้จึงมิใช่แค่การขจัดกระบวนการแห่งการลดคุณค่าที่มีอยู่เดิมแต่เพียงเท่านั้น แต่กลับเป็นกระบวนการที่จะก่อให้เกิดการตระหนักในคุณค่าที่มีอยู่ในตนเองให้กับผู้ต้องขังร่วมด้วย ทั้งนี้เพื่อสร้างความสามารถในการเผชิญ และต่อกรกับสถานการณ์อันเกิดจากคดีต่าง ๆ ของสังคมที่มีอยู่อย่างหลากหลาย และยากที่จะคาดการณ์ล่วงหน้าได้ให้กับผู้ต้องขังก่อนการกลับสู่สังคมภายหลังพ้นโทษ

กระบวนการบ่มเพาะคุณค่า และอัตลักษณ์ใหม่ให้กับผู้ต้องขัง

ผลของการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์กับการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ในส่วนของ การเป็นสถาบันแห่งการสร้างความเป็นธรรมให้เกิดแก่ผู้ต้องขัง โดยเฉพาะการดำเนินงาน ในส่วนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อย ซึ่งนับเป็นการดำเนินงานที่มีความใกล้เคียงกับ การสถาบันของการถอดเปลี่ยนรอยมลทินประทับ และสร้างความตระหนักในคุณค่าให้กับผู้ต้องขัง โดยเฉพาะกระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยในรูปแบบศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากลักษณะ และรูปแบบการดำเนินงานของเรือนจำ ลักษณะดังกล่าว ถือเป็นเหตุผลสำคัญที่จะช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการเรียนรู้ที่จะลดมลพิษ และ ค้นพบคุณค่าที่มีอยู่ในตนเองให้กับผู้ต้องขังได้โดยตัวของมันเอง คือ

กระบวนการปลดปล่อยอัตลักษณ์เดิม การเตรียมความพร้อมให้กับผู้ต้องขังในรูปแบบ ของศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นกระบวนการดำเนินงานที่ เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ผู้ต้องขังเข้าสู่การต้องโทษ หรือการใช้ชีวิตที่นี่ หรืออาจกล่าวได้ว่า กระบวนการแห่ง

การถอดเปลื้องรอยมลทินประทับก็ได้เริ่มต้นตั้งแต่นั้นด้วยเช่นกัน หลังจากที่คน ๆ หนึ่งจะต้องรับเอา และสวมครอบอับลักษณะของการเป็นผู้ต้องขังตั้งแต่คำพิพากษาของศาลชั้นสุดลง และเข้าสู่การใช้ชีวิตในเรือนจำ และทัณฑสถานปิด บุคคลคน ๆ นั้นจะเริ่มเรียนรู้อัตลักษณ์ของการเป็นผู้ต้องขังของตนเองได้จากสวมเครื่องแบบนักโทษ การเปลี่ยนคำนำหน้าไปเป็นนช. และนญ. ตลอดจนรูปแบบการดำเนินชีวิต ผู้คน และปฏิสัมพันธ์ต่าง ๆ จากผู้คนที่ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนไป แม้อัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นใหม่นี้อาจจะมีใช้อัตลักษณ์ที่เกิดจากสภาวะการณ์จำยอมก็ตาม แต่กระบวนการดังกล่าวที่เกิดขึ้นนับเป็นการหล่อหลอมให้บุคคลผู้นั้นรับกับอัตลักษณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นได้ในทันที และแม้การดำเนินงานของเรือนจำ และทัณฑสถานปิดจะพยายามในการที่จะลดมลทิน และเสริมพลังอำนาจให้กับผู้ต้องขังควบคู่กับกระบวนการดังกล่าว

แต่กลับพบว่า ผู้ต้องขังบางส่วนก็ยังมีสามารถพาตัวเองให้หลุดพ้นจากการน้อมรับในมลทิน หรืออัตลักษณ์ใหม่ที่กำลังจะกลายเป็นอัตลักษณ์ถาวรนี้ได้เลย ทั้งนี้เนื่องจากสัญลักษณ์ของการเป็นเรือนจำ และอัตลักษณ์ของการเป็นผู้ต้องขังยังมีได้ถูกปลด และลดรูปลงแต่อย่างใด ดังนั้น การดำเนินชีวิตของผู้ต้องขังหลายคนจึงยังคงติด และวุ่นวายผู้กับการทำงานประจำองงานต่าง ๆ ซึ่งกรมราชทัณฑ์ก็ได้มีความตั้งใจ และมุ่งหวังที่จะให้ผู้ต้องขังเรียนรู้ และเกิดการพัฒนาศักยภาพของตนเองจากการทำงาน เพื่อการกลับสู่สังคม แต่การที่ผู้ต้องขังยังคงอยู่ท่ามกลางบรรยากาศของการถูกจองจำ การใช้ชีวิตท่ามกลางกำแพงสูง การสวมเครื่องแบบที่แสดงถึงการลดทอนคุณค่า และความภาคภูมิใจ ตลอดจนรูปแบบการปฏิบัติ และการดำเนินชีวิตที่ช่องว่างของความแตกต่างระหว่างความเป็นเจ้าหน้าที่ กับผู้ต้องขัง และชีวิตก่อน และระหว่างการต้องโทษที่ยังคงมีช่องว่างที่ค่อนข้างกว้าง รวมทั้งความแปลกแยกจากครอบครัว และสังคมจนยากที่จะยอมรับ และเปิดใจรับกับกระบวนการสร้างความพร้อมที่จะพยายามขจัดรอยมลทิน และเสริมสร้างพลังอำนาจที่เกิดขึ้นได้อย่างเต็มที่

ปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นในข้างต้นมิได้เป็นการกล่าวโทษระบบงานราชทัณฑ์ แต่เป็นความพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดยังมีช่องว่างที่กลายเป็นอุปสรรคขัดขวางความมุ่งมั่นของนโยบายในการที่จะสร้างความเป็นธรรมให้กับผู้ต้องขังภายหลังการต้องโทษก่อนหน้าได้แสดงให้เห็นถึงการสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคม ซึ่งการดำเนินงานที่มีความเหมาะสม และให้ความเป็นธรรมกับผู้ต้องขังที่สมควรจะเกิดขึ้น คือ การเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยในเรือนจำที่มีลักษณะของการเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อย หรือศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ทั้งนี้ เนื่องจากการดำเนินงานของเรือนจำลักษณะดังกล่าวมีลักษณะของการดำเนินงานที่แสดงให้เห็นถึง

การปลดปล่อยลักษณะ และลดความแตกต่าง ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ในการลดรอยมลทิน และเสริมสร้างพลังอำนาจให้เกิดแก่ผู้ต้องขังได้อย่างแท้จริง คือ

1. การปลดปล่อยลักษณะของการเป็นเรือนจำ และการเป็นผู้ต้องขัง ได้แก่ การไม่มีกำแพงสูงที่บรายรอบ การปลดเครื่องแบบการเป็นนักโทษ และเครื่องแบบของการเป็นเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน แม้ในส่วนของนี้อาจยังคงมีหลงเหลือในบางส่วนเพื่อการแสดงออกถึงบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบที่แตกต่าง การเปลี่ยนค่านำหน้าของเรือนจำเป็นศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง แม้อาจจะมีคำต่อท้ายว่า เรือนจำก็ตาม ประกอบกับการมีกฎระเบียบที่ผ่อนคลายเป็นแต่ยังคงไว้เพื่อประโยชน์ในการควบคุม และควมมีวินัยในเรือนจำ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่แสดงให้ถึงการสร้างกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมในการรับรู้ และการตระหนักในคุณค่าที่มีอยู่ในตนเองให้กับผู้ต้องขังขึ้นใหม่หลังจากกระบวนการยุติธรรม และการต้องโทษก่อนนี้ได้เบียดบัง และปิดกั้นการมองเห็นคุณค่าในตัวเอง

2. การลดความแตกต่าง การปลดปล่อยลักษณะของการเป็นเรือนจำ และการเป็นผู้ต้องขังแต่เพียงอย่างเดียว มีอาจส่งผลต่อการปลดปล่อยลักษณะอื่นไม่พึงประสงค์ให้ลดลงได้ จำต้องมีการวิธีการของการลดความแตกต่างเข้ามาสมทบด้วย จึงจะทำให้กระบวนการปลดปล่อยลักษณะเดิมบังเกิดผล ได้แก่ การลดช่องว่างของการเป็นเจ้าหน้าที่กับผู้ต้องขัง ลดทอนอำนาจของการเป็นเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานให้น้อยลง และเพิ่มเสริมอำนาจของผู้ต้องขังให้มากขึ้น โดยอยู่บนฐานของการทำงาน และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันภายใต้บรรยากาศที่ใกล้เคียงกับความเป็นครอบครัว เช่น การใช้คำเรียกขาน รูปแบบพฤติกรรมที่มีต่อกัน การมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างจากเรือนจำ และทัณฑสถานปิด แต่มีความใกล้เคียงกับการใช้ชีวิตประจำวันภายนอกเรือนจำ ไม่ว่าจะเป็น การนอน การกิน การปฏิบัติภารกิจส่วนตัวต่าง ๆ พร้อมกับการเชื่อมโยงครอบครัว และชุมชนเข้ามาเพื่อเติมเต็มช่องว่าง และลดความแปลกแยกที่เกิดขึ้นมาเป็นช่วงระยะเวลาหนึ่งให้ลดลง ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ผู้ต้องขังเกิดการรับรู้ถึงความไม่แตกต่างของการใช้ชีวิตของการเป็นผู้ต้องขัง และการเป็นบุคคลธรรมดาเช่นบุคคลอื่น ๆ ทั่วไปในสังคม

การดำเนินงานในลักษณะนี้ทำให้ผู้ต้องขังค่อย ๆ มองข้ามสถานภาพของการเป็นผู้ต้องขังของตนเอง หรือการเป็นผู้ต้องขังอาจจะยังคงไว้แค่เพียงสถานภาพ แต่สำหรับรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เกิดขึ้นใหม่นี้ได้ช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการเรียนรู้ที่จะยอมรับในตัวเองใหม่ คือ การเป็นบุคคลที่อยู่ระหว่างของการเป็นผู้ต้องขัง กับการเป็นบุคคลธรรมดาคนหนึ่ง แม้อาจจะยังมีได้หลุดพ้นจากชีวิตการต้องโทษอย่างเต็มตัว แต่ก็มิใช่การตกอยู่ในสภาพของการเป็นผู้ต้องขังด้วยเช่นกัน ซึ่งการเรียนรู้ และยอมรับในลักษณะนี้ได้ส่งผลดีต่อการดำเนินชีวิต และรูปแบบพฤติกรรมที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความหวัง และพลังในชีวิตมากขึ้น การดำเนินงานในลักษณะนี้ บ่งชี้ให้เห็นถึง

กระบวนการปลดอัดลักษณะเดิมอันไม่พึงประสงค์จากการต้องโทษให้ค่อย ๆ บรรเทาลงได้ด้วยตัวมันเองอย่างเป็นธรรมชาติ และยังคงกลายเป็นจุดตั้งต้นที่ดีต่อการเปิดใจยอมรับกับกระบวนการลดรอยมลทิน และการเสริมพลังอำนาจในรูปแบบกิจกรรม และการดำเนินชีวิตที่เกิดขึ้นร่วมกันได้ด้วยดี

กระบวนการค้นพบอัตลักษณ์ใหม่อย่างสร้างสรรค์ กระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในลักษณะนี้ นอกจากจะมีลักษณะของการปลดอัดลักษณะของการเป็นผู้ต้องขังให้ลดลงแล้ว การดำเนินงานยังมีความพิเศษอย่างหนึ่งที่เหมาะสมสำหรับการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย คือ การเป็นกระบวนการที่จะนำพาให้ผู้ต้องขังค้นพบกับอัตลักษณ์ใหม่ให้กับตนเองร่วมด้วย อัตลักษณ์ดังกล่าวนี้จะเป็นกระบวนการหล่อหลอมโดยใช้การทำงาน และการใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่น ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน เพื่อนผู้ต้องขัง ครอบครัวผู้ต้องขัง และประชาชนในชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมร่วมกับกิจกรรม และการดำเนินงานของเรือนจำ ซึ่งกระบวนการนี้ได้เกิดขึ้นแบบซิด หรืออาจจะเรียกว่าเป็นเรื่องเดียวกันกับวิถีชีวิตของผู้ต้องขังขณะใช้ชีวิตอยู่ที่นั่นเลยก็ดูจะไม่ผิดแปลกไปจากความเป็นจริงที่เกิดขึ้นแต่อย่างใด โดยอยู่บนฐานของการพัฒนาทักษะทั้ง 2 ด้าน ได้แก่ การพัฒนาทักษะอาชีพ และการพัฒนาทักษะสังคมให้แก่ผู้ต้องขัง โดยเป็นการพัฒนาศักยภาพ และความสามารถทั้งทางด้านอาชีพ เพื่อการมีงานทำ และทางด้านสังคม เพื่อการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่น และเมื่อหลอมรวมการพัฒนาทักษะทั้งสองเข้าด้วยกันกับชีวิตประจำวันก็จะพบว่ากระบวนการดังกล่าวจึงเป็นกระบวนการบ่มเพาะ และพัฒนาการตระหนักในคุณค่าที่มีในตัวเองให้เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดีที่จะนำไปสู่การกำหนดอัตลักษณ์ใหม่ให้กับตนเองก่อนการใช้ชีวิตในสังคมจริงจะเริ่มต้นขึ้น

การฝึกทักษะจะเป็นเครื่องมือ และกระบวนการสำคัญที่จะช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดการทบทวน และเรียนรู้เพื่อการยอมรับ และค้นพบตัวเองในอีกแง่มุมหนึ่งที่เคยมองข้าม หรือมิเคยหยุดที่จะมองดูในช่วงชีวิตที่ผ่านมาให้เกิดขึ้น จึงอาจเรียกได้ว่า กระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยเป็นกระบวนการของการหยุดทบทวน และมองหาคุณค่าที่มีอยู่ในตนเอง หลังจากที่มีการดำเนินชีวิตก่อนต้องโทษ หรือการต้องโทษก่อนหน้าได้ทำการปิดกั้นไว้ และกลายเป็นตัวกลางในการเชื่อมต่อไปยังการเกิดขึ้นของอัตลักษณ์ใหม่ที่มีต่อตนเองในรูปแบบที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. อัตลักษณ์ใหม่จากฐานของอัตลักษณ์เดิม ผู้ต้องขังทุกคนต่างมีชีวิต และรูปแบบการดำเนินชีวิตก่อนการต้องโทษที่แตกต่างกันทั้งสถานภาพ อาชีพ และความเป็นอยู่ และจากการศึกษาพบว่า อาชีพที่ทางเรือนจำได้จัดขึ้นนั้นได้เป็นการหนุนเสริมต้นทุนเดิมของผู้ต้องขังให้เกิดขึ้น หลังจากการต้องโทษได้ทำให้ผู้ต้องขังต้องละทิ้งอัตลักษณ์เดิมของตนเอง อันรวมถึงการตระหนักในคุณค่าของตนเองที่เกิดจากความสามารถในอาชีพเดิม เช่น การเป็นเกษตรกร การ

เป็นช่างประเภทต่าง ๆ หรือความถนัด ความสนใจเฉพาะด้านของตัวเองให้ลดลง โดยการเข้าสู่การรับเอาอัตลักษณ์ใหม่ของการเป็นผู้ต้องขังเข้ามาแทนที่ ดังนั้น เมื่อผู้ต้องขังเข้าสู่กระบวนการเตรียมความพร้อมก่อนปล่อยในลักษณะนี้ จึงเท่ากับเป็นการเข้าสู่กระบวนการรื้อฟื้น หรือการกลับไปยังอัตลักษณ์เดิมก่อนการต้องโทษ จนเกิดเป็นการตระหนักเห็นในศักยภาพ และความสามารถที่มีอยู่ในตนเอง รวมทั้งยังสามารถพัฒนาต่อยอดศักยภาพ และความสามารถใหม่ให้เกิดขึ้นก่อนการกลับสู่สังคม ดังนั้น กระบวนการกลับไปยังอัตลักษณ์เดิมก่อนต้องโทษจึงสามารถใช้ในการลดอัตลักษณ์ของการเป็นผู้ต้องขังให้ลดลง

2. อัตลักษณ์ใหม่จากการเปิดโลกประสบการณ์ใหม่ ผู้ต้องขังกลุ่มหนึ่งแม้จะมีได้มีพื้นฐาน หรือความสนใจที่ใกล้เคียงกับอาชีพที่เรือนจำได้จัดขึ้น แต่การฝึกทักษะจะช่วยให้ผู้ต้องขังกลุ่มนี้เกิดการเรียนรู้ และฝึกฝนจนเกิดเป็นการค้นพบศักยภาพ และความสามารถที่มีอยู่ในตนเอง ที่มีเคยรับรู้มาก่อน ซึ่งจะนำไปสู่การมองเห็นคุณค่าของตนเอง ผู้ต้องขังหลายคนไม่เคยเรียนรู้ หรือลงมือทำงานในลักษณะงานที่ทางเรือนจำได้จัดขึ้น แต่เมื่อมีการเรียนรู้ และฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอ ก็ทำให้พบว่า ตนก็สามารถทำได้ และสำหรับงานบางประเภทก็ยังสามารถทำออกมาได้ดีเช่นกัน อีกทั้งยังสามารถวางแผนที่จะนำเอาความรู้ และทักษะที่ได้ขึ้นไปใช้ในการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเอง และครอบครัวภายหลังพ้นโทษ

การฝึกทักษะที่เป็น การส่งเสริมต้นทุนใหม่ให้เกิดขึ้นกับผู้ต้องขัง จึงเป็นทั้งการสร้างศักยภาพ และความสามารถทางด้านอาชีพ และด้านสังคมให้กับผู้ต้องขังในการกลับสู่สังคมแล้ว สิ่งหนึ่งที่ผู้ต้องขังจะได้ติดตัวไป คือ การตระหนักในคุณค่าของตนเอง ดังนั้น กระบวนการนี้จึงเป็นการสนับสนุนอัตลักษณ์ใหม่ให้เกิดขึ้นกับผู้ต้องขัง เพื่อใช้ในการลดอัตลักษณ์ของการเป็นผู้ต้องขังในลักษณะเดียวกับกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่จากฐานของอัตลักษณ์เดิม

แต่ก็เชื่อว่ากระบวนการดังกล่าวจะเกิดขึ้นกับผู้ต้องขังทุกคน พบว่า ผู้ต้องขังบางส่วนได้ใช้เรือนจำเป็นสถานที่บ่มเพาะคุณค่า และทำการกำหนดอัตลักษณ์ใหม่ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความเชื่อมั่นให้กับตนเอง มีความกล้าที่จะเผชิญกับความเป็นจริงของสังคม เนื่องจากความมั่นใจกับศักยภาพ และความสามารถของตนเอง ในขณะที่ผู้ต้องขังบางส่วนแม้จะสามารถกำหนดอัตลักษณ์ใหม่ให้กับตนเอง โดยมีความตั้งใจในการจะนำเอาความรู้ที่ได้กลับไปประกอบอาชีพ แต่ด้วยเหตุผลที่ยังมีอาจไว้วางใจกับกระแสการตอบรับของสังคมรอบตัวได้ จึงเลือกที่จะยังคงปกปิดอดีตของตนเองทั้งการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของตนเอง การไม่พูดความจริง หรือการไม่เปิดตัวกับสังคม แต่การปกปิดก็มีไม่ความเลวร้ายหากมันจะทำให้ผู้ต้องขังคนนั้นเกิดความมั่นใจ และไว้วางใจสังคมได้มากกว่าการเปิดเผยตนเอง อีกทั้งในส่วนนี้ยังสะท้อนความจริงอย่างหนึ่งคือ แม้กระบวนการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์จะมีความมุ่งหวังในการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังมาก

เท่าใดก็ตาม แต่ความจริงที่ว่าสังคมรอบข้างผู้ต้องขังก็มีส่วนสำคัญในการกลับสู่สังคมของผู้ต้องขังไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน และเพื่อมิให้กระบวนการบ่มเพาะที่เกิดขึ้นประสบกับความล้มเหลว กรมราชทัณฑ์จึงต้องเร่งทำหน้าที่ร่วมกับสังคมในการสร้างความเชื่อมั่น และความไว้วางใจต่ออนาคตภายหลังพ้นโทษให้กับผู้ต้องขังร่วมด้วย

กล่าวโดยสรุป กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยได้ทำหน้าที่เป็นกระบวนการบ่มเพาะคุณค่า และอัตลักษณ์ใหม่ให้กับผู้ต้องขังอันเกิดจากการทำงาน และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่น การทำงานดังกล่าวจะช่วยให้ผู้ต้องขังเกิดกระบวนการรับรู้ใหม่ทั้งการยอมรับกับประสบการณ์ในอดีต แต่มิใช่การยอมรับในฐานะของผู้แพ้ แต่กลับเป็นการยอมรับอย่างเข้าใจ และสามารถใช้ประสบการณ์ในอดีตมาเป็นฐานสำคัญในการรับรู้ และพัฒนาศักยภาพ ความสามารถ และการตระหนักในคุณค่าในตนเองให้เกิดขึ้น ซึ่งสิ่งนี้จะเป็นสิ่งสำคัญที่จะใช้ในการกำหนดอัตลักษณ์ใหม่ให้กับตนเอง และขจัดอัตลักษณ์ของการเป็นผู้ต้องขังที่มาพร้อมกับรอยมลทิน และความรู้สึกด้อยค่าให้หมดลง ซึ่งจะกลายเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีในการใช้ชีวิตอย่างระมัดระวัง และสร้างความสามารถเผชิญกับความจริงต่าง ๆ ที่กำลังจะเข้ามาในชีวิตจริงภายหลังพ้นโทษได้เป็นอย่างดี

กระบวนการของการสร้างความสมดุลให้กับการต้องโทษระหว่างการลงโทษเพื่อการข่มขู่ยับยั้ง การตัดโอกาส กับการลงโทษเพื่อการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคม

กระบวนการเตรียมความพร้อมผู้ต้องขังก่อนปล่อยในรูปแบบศูนย์เตรียมการปลดปล่อย และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงนับเป็นการดำเนินงานที่ให้เห็นถึงการดำเนินงานภายใต้กระบวนการทัศนในการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคมให้กับผู้ต้องขังได้อย่างชัดเจน รวมถึงการแสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานที่เข้าสู่รูปแบบของการจัดรอยมลทินประทับ ตลอดจนการสร้างพลังอำนาจให้กับผู้ต้องขังก่อนกลับสู่สังคม แต่สิ่งที่พบอย่างหนึ่ง คือ การดำเนินงานในเรื่องจำลักษณะดังกล่าวเป็นกระบวนการดำเนินงานที่ต่อเนื่องจากการดำเนินงาน และการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในเรื่องจำ และทัศนสถานปิด กล่าวคือ กรมราชทัณฑ์ยังคงมีการยึดถือกับกระบวนการทัศนในการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังเพื่อการข่มขู่ยับยั้ง และการตัดโอกาสควบคู่กับการยึดถือในกระบวนการทัศนในการแก้ไขฟื้นฟู และส่งเสริมการกลับสู่สังคม ทั้งนี้ เนื่องจากกรมราชทัณฑ์จะต้องสร้างความสมดุลให้กับบทบาท และหน้าที่ที่แตกต่างของการสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคม และผู้ต้องขังในเวลาเดียวกัน

แต่ถึงอย่างไรก็พบว่า การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ในเรื่องจำ และทัศนสถานระบบปิดนั้นมิใช่เป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างมลทิน และนำมาสู่ความรู้สึกด้อยค่าแต่เพียง

อย่างเดียว หากแต่กระบวนการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในลักษณะดังกล่าวกลับเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับการปฏิบัติต่อผู้ต้องขังในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดร่วมด้วย ด้วยเหตุผลที่ว่า ผู้ต้องขังได้ใช้ประสบการณ์ในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดเป็นฐานคิดในการปรับเปลี่ยนวิถีคิด และพฤติกรรมในการใช้ชีวิตในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิด ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การต้องโทษในเรือนจำ และทัณฑสถานปิดนอกจากเป็นการสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคมโดยรวมแล้ว ยังสามารถเป็นแรงเสริมทางลบให้กับผู้ต้องขัง เพื่อให้เกิดการมองเห็นคุณค่าต่อการดำเนินงานในเรือนจำ และทัณฑสถานระบบเปิดให้เกิดขึ้นได้ง่ายขึ้น ดังนั้น การดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์จึงชี้ให้เห็นถึง การสร้างความสมดุลระหว่างการต้องโทษในเรือนจำ ทัณฑสถานปิด และเปิดที่จะต้องมีความคุ้มกัน และการสร้างความสมดุลระหว่างการเป็นผู้ต้องขัง และการเป็นมนุษย์ให้เกิดขึ้น แต่สิ่งที่พึงตระหนัก คือ ระยะเวลาของการต้องโทษในเรือนจำ และทัณฑสถานทั้งปิด และเปิดที่ควรเป็นไปอย่างเหมาะสม ตลอดจนการทำให้การต้องโทษในเรือนจำ และทัณฑสถานเปิดเกิดการขยายผลเพื่อรองรับกระบวนการทัศนภายใต้ต้นนโยบาย และความเป็นธรรมที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้ต้องขัง

กระบวนการลดการตีตรายังมีอาจขยายพื้นที่ไปยังครอบครัวผู้ต้องขัง

จากความจริงที่ว่า การต้องโทษได้ส่งผลกระทบต่อผู้ต้องขัง และครอบครัวผู้ต้องขัง แต่กลับพบว่า ครอบครัวผู้ต้องขังเป็นกลุ่มบุคคลที่ยังคงขาดการเหลียวแลจากสังคม จนต้องประสบกับปัญหานานัปการ หรือกล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งของกระบวนการยุติธรรมได้ส่งผลกระทบต่อความเป็นครอบครัวให้กับผู้ต้องขัง รวมทั้งยังสร้างความสั่นคลอนทางจิตใจ และการดำเนินชีวิตให้กับสมาชิกในครอบครัวคนอื่น ๆ เช่น การเป็นลูกที่ขาดพ่อ หรือแม่ การเป็นลูกที่ขาดทั้งพ่อ ขาดทั้งแม่ การเป็นผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้ง หรือการเป็นผู้สูงอายุที่ต้องรับภาระในการดูแลเด็ก ๆ ในครอบครัว ซึ่งในหลายครอบครัวจะต้องเผชิญกับสถานการณ์ดังกล่าว และส่งผลกระทบต่อปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น การกลับเข้าสู่การทำหน้าที่ของการเป็นหัวหน้าครอบครัวในการดูแลสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัว ตลอดจนการทำหน้าที่ในแสวงหารายได้ให้กับครอบครัวของผู้สูงอายุ “ก็ลำบากหน่อยค่ะ เราต้องรับภาระเลี้ยงลูกเขา พอเขามาอยู่ในนี้เราก็ลำบากคนเดียว เพราะแก่แล้ว ก็ขายส้มตำบ้าง ลูกขึ้นบ้าง เพิ่งมาเริ่มขายตอนลำบากนี่” (ครอบครัวผู้ต้องขัง 2, สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน 2552)

การต้องโทษได้ทำให้ครอบครัวผู้ต้องขังต้องเข้าสู่ภาวะของความยากลำบาก และขาดซึ่งสวัสดิการที่เคย หรือพึงจะได้รับจากผู้ต้องขัง รวมถึงการต้องเผชิญกับผู้คนในสังคมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งหมายถึงการเป็นบุคคลที่ต้องเข้าสู่กระบวนการตราหน้าจากสังคมอย่างหลีกเลี่ยง

ไม่ได้ จนอาจกล่าวได้ว่า ปัญหาที่กรมราชทัณฑ์ หรือผู้ต้องขังหัวหน้าเกรงภายหลังการต้องโทษ คือ การไม่เป็นที่ยอมรับ หรือการสร้างความปลอดภัยที่แตกต่างจากสังคม ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจ และความเป็นอยู่ร่วมกับผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษ จนเกิดเป็นการพัฒนารูปแบบต่าง ๆ เพื่อสร้างศักยภาพ และการมองเห็นคุณค่าในตัวเองให้เกิดขึ้นกับผู้ต้องขังอยู่ตลอดเวลา ตลอดจนการให้ครอบครัวเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งกับกระบวนการดำเนินงานดังกล่าวด้วย แต่ความหวังเกรงต่าง ๆ เหล่านั้นได้เกิดขึ้นจริงกับครอบครัวผู้ต้องขังขณะต้องโทษ แต่กลับเป็นบุคคลที่สังคม ตลอดจนกรมราชทัณฑ์เองยังไม่ตระหนักในปัญหา และความใส่ใจที่มีต่อครอบครัวผู้ต้องขังได้เท่าที่ควรจะเป็น หรือการยังเป็นข้อถกเถียงว่าเป็นหน้าที่ และความรับผิดชอบของหน่วยงาน หรือองค์กรใดในสังคม ด้วยเหตุนี้จึงชี้ให้เห็นว่า ครอบครัวผู้ต้องขัง คือ กลุ่มคนที่ต้องเผชิญกับกระบวนการตีตรา และสร้างรอยมลทินประทับให้เกิดขึ้นร่วมกับผู้ต้องขัง และการเผชิญกับกระบวนการดังกล่าวก็ได้เกิดขึ้นตั้งแต่สมาชิกในครอบครัวของตนเข้าสู่กระบวนการต้องโทษ เรื่อยมาตลอดระยะเวลาของการต้องโทษ และยังมีโอกาสคาดเดาได้ว่า การพ้นโทษของสมาชิกในครอบครัวจะเป็นการยุติการเผชิญกับกระบวนการดังกล่าวนั้นจะจบลง หรือยังคงต่อเนื่อง

นอกจากประเด็นดังกล่าวจะเป็นประเด็นจุกคิดให้กับการดำเนินงานของกรมราชทัณฑ์ และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องแล้ว ยังคงมีประเด็นหนึ่งที่กรมราชทัณฑ์จะต้องกลับมาทำการทบทวนอีกครั้ง คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับครอบครัวผู้ต้องขังในแง่ของการต้องเผชิญกับกระบวนการตีตราของสังคม นับเป็นบทเรียนสำคัญที่กรมราชทัณฑ์สามารถนำกลับมาวางแผนเพื่อรองรับกับปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นกับผู้ต้องขังภายหลังพ้นโทษได้ในลักษณะเดียวกัน อันแสดงให้เห็นถึงการใช้ชีวิตที่อยู่ในสถานการณ์ หรือปัจจัยที่อยู่นอกเหนือการควบคุม หรือคาดการณ์ได้นั้นเป็นเรื่องที่มีความยากลำบาก โดยเฉพาะปัจจัยในเรื่องเกี่ยวกับค่านิยมอันเกิดจากอคติ จนเกิดเป็นพฤติกรรมที่กระทบต่อการดำเนินชีวิตให้กับผู้พ้นโทษในสภาพภาคหน้า